

Drahomír Suchánek

In nomine Domini

Papežské volby v období
gregoriánské reformy

In nomine Domini

Papežské volby v období gregoriánské reformy

Drahomír Suchánek

Recenzovali prof. PhDr. Marie Blahová, DrSc.

prof. Martin Homza, Dr.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.

Na obálce Papež Urban II. káže biskupům. Iluminace z Romanu o Godefroyovi z Bouillonu, 14. století (zdroj gallica.bnf.fr / Bibliotheque nationale de France. Departement des Manuscrits Francais 22495, fol. 15r)

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2022

Redakce Vendula Kadlečková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

Tato monografie vznikla v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti „History“.

© Univerzita Karlova, 2022

© Drahomír Suchánek, 2022

ISBN 978-80-246-5264-1

ISBN 978-80-246-5283-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

1. Fenomén papežských voleb – uvedení do problematiky	9
Výzkum papežských voleb a jeho vymezení	13
Papežské volby pohledem pramenů	21
2. Volební dekret Mikuláše II. – historicko-právní analýza	43
a) Stav bádání	45
b) Historický kontext vzniku volebního dekretu	52
c) Dekret o volbě římského papeže	70
Autorství	74
Role kardinálních biskupů	84
Volitelé a jejich vzájemný vztah	91
Pravomoci náležející císaři a tzv. královský paragraf	97
Pasáže zajišťující legitimitu zvoleného papeže	106
d) Shrnutí	109
3. Volba Alexandra II. (1061)	113
a) Rozbor pramenů	114
b) Situace předcházející volbu Alexandra II.	118
c) Zvolení Alexandra II.	126
Kandidáti	130
Průběh volby	140
d) Volební proces z pohledu ustanovení dekretu Mikuláše II.	143
e) Kadalovské schizma	147
f) Shrnutí	154
4. Volba Řehoře VII. (1073)	157
a) Rozbor pramenů	158
b) Historický a církevně-politický kontext doby	164
c) Zvolení Řehoře VII.	171
Volba z vůle lidu a otázka císařských práv	172

Volba z vůle kardinálů a římské církve – problém volebních kompetencí	178
d) Snahy o zpochybnění legitimacy volby Řehoře VII. Rekapitulace vztahů do wormského jednání biskupů (duben 1073–prosinec 1075)	187
Zpochybnění Řehořovy legitimacy ve Wormsu	187
Cesta k prosazení vzdoropapeže Klementa III.	194
Vzestup kardinálského kolegia a tzv. císařská verze volebního dekretu	208
e) Shrnutí	218
5. Volba Viktora III. (1086/1087)	239
a) Rozbor pramenů	240
b) Církevně-politický kontext volby	242
c) Zvolení Viktora III. a problém jeho legitimacy Designace	245
První volba Viktora III.	246
Druhá volba Viktora III. a intronizace	254
d) Posouzení právních aspektů volby a otázka vztahu k Mikulášově legislativě	259
e) Snahy o prosazení a závěr pontifikátu	262
f) Shrnutí	270
6. Volba Urbana II. (1088)	273
a) Rozbor pramenů	275
b) Dobový kontext a volební přípravy	277
c) Volební procedura a její výsledky	280
d) Volba Urbana II. jako první využití dekretu z roku 1059? Hodnověrnost pramenů	283
Otázka využití volební legislativy Mikuláše II.	284
Urbanova volba mezi realitou a stylizací	287
e) Shrnutí	292
7. Volba Paschala II. (1099)	296
a) Rozbor pramenů	299
b) Církevně-politický kontext doby	303
c) Zvolení Paschala II. Kardinálské kolegium a kandidáti papežského úřadu	307
Průběh volby a možnosti posouzení volební procedury	307
d) Shrnutí	318
8. Volba Gelasia II. (1118)	324
a) Rozbor pramenů	329
b) Situace předcházející zvolení Gelasia II.	331
c) Kandidáti papežského úřadu a kardinálské kolegium	335

d) Zvolení Gelasia II.	342
Volitelé	347
Průběh volby Gelasia II. v komparaci s volební legislativou a zvyklostmi	353
e) Boj o papežskou legitimitu – útok Frangipaneů a vzdoropapež Rehoř VIII.	356
Příběh zrady rodiny Frangipaneů – mezi realitou a fikcí	356
Císař Jindřich V. a ustavení vzdoropapeže Řehoře VIII.	361
f) Shrnutí	368
9. Volba Kalixa II. (1119)	371
a) Rozbor pramenů	372
b) Okolnosti předcházející zvolení Kalixa II.	375
c) Kandidáti volby a jejich šance na zvolení	377
d) Zvolení Kalixa II.	392
Designace	393
Volitelé	396
Průběh volby a její komparace s Mikulášovou legislativou a dobovou kanonistikou	401
e) Legitimita volby a proces jejího uznání	404
f) Shrnutí	412
10. Papežské volby a gregoriánská reforma – hledání jistoty v nejisté době	415
a) Legislativní rámec voleb	420
b) Vzestup kardinálů	423
c) Císař, klérus a lid	427
d) Designace	430
e) Shrnutí a perspektivy	433
Seznam použitých zdrojů	436
Přílohy	458
a) Příloha č. 1	458
Dekret In nomine Domini – papežská verze (latinský text)	458
Dekret In nomine Domini – papežská verze (český překlad)	460
b) Příloha č. 2	462
Dekret In nomine Domini – císařská verze (latinský text)	462
Dekret In nomine Domini – císařská verze (český překlad)	464
Summary	467

1. Fenomén papežských voleb – uvedení do problematiky

Papežské volby představují i v dnešní době, kdy se role papeže ve společnosti viditelně zmenšila a samotné volby pozbyly většinu své dřívější ceremoniálnosti, událost, která přitahuje pozornost celého světa. Shromáždění kardinálů, kteří se uzavírají před vnějším světem, aby vybrali novou hlavu katolické církve, fascinuje veřejnost nehledě na kulturní a konfesní příslušnost. Vždyť celá procedura v sobě skrývá tradici, která se pravidelně opakuje již téměř tisíc let a jejíž hlavní rysy se v průběhu staletí příliš nezměnily – určující skupinu stále tvoří kolegium kardinálů, kteří vybírají osvědčeného klerika ze svého středu a následně ho představují v Římě shromážděnému kléru a lidu.

Tato svébytná procedura nikdy nebyla ryze vnitrocírkevní záležitostí. Potřeba vybrat nového římského biskupa otevírala prostor pro rozsáhlá a nejednou velmi komplikovaná jednání, do nichž vstupovali vedle příslušníků římské společnosti i mnozí další aktéři. S rostoucí mocí a vlivem papežského úřadu se zájem o zasahování do volebního konání rychle zvyšoval. Počínaje císařem či italskými a franskými panovníky přes vlivné příslušníky římských aristokratických rodin a konče různými církevními institucemi – ti všichni chtěli uplatnit své priority a prosadit muže, který by řídil církev podle jejich představ. Papežské volby proto velmi citlivě a bezprostředně reagovaly na aktuální situaci a vydávaly svědectví o konkrétním poměru sil ve společnosti, o vztazích duchovní a světské moci či určujících trendech dějinného vývoje.

S ohledem na důležitost výběru nového papeže nás může překvapit, že podoba volebního procesu nebyla po dlouhou dobu závazně určena. Až téměř do konce 12. století scházela obecně přijímaná a standardně užívaná legislativa, podle níž by volební jednání probíhala. Podle tradice

zachycené jednotlivými prameny se při určování nástupce sv. Petra, ideálního prvního římského biskupa, uplatnilo několik odlišných modelů. Slyšíme o přímém ustanovení prvních papežů apoštoly,¹ o povolání do úřadu celou římskou církví,² stejně jako o snaze prosadit designaci, tedy určení nástupce předchozím papežem.³ Rostoucí vliv a majetek římské církve zapříčinily rovněž větší kontrolu obsazování svatopetrského stolce ze strany světské moci – nejdříve císaře a jím pověřených správců a posléze germánských vládců. Průběh volebního procesu se odvíjel od akcentů, které se průběžně měnily, a pokusy prosadit závaznou podobu a náležitosti výběru nového římského biskupa zůstávaly po dlouhou dobu pouze přechodným základem.

Klíčový faktor při nalézání vhodného kandidáta na papežský stolec představovaly vztahy mezi laickou a klerickou částí římské společnosti. Na jedné straně stály vlivné aristokratické rodiny propojené společnými zájmy již od pozdní antiky a vnímající roli papeže jako důležitý prvek pro udržení jejich moci ve městě. Na nich do značné míry závisel biskupský klérus, spravující městské kostely, jejichž počet stále rostl, jáhenské okrsky, kláštery či soukromé kaple. Nejdůležitější skupinu však tvořili klerici a další církevní personál kolem papežského dvora. Právě oni vykonávali správu římské církve a snažili se uplatňovat svůj vliv i na výběr nového papeže. Prostředí římské církve tak vytvářelo vzájemně propletený svazek shodných i velmi odlišných zájmů a nebylo jednoduché naleznout konsenzus. Každé narušení rovnováhy či změny v mocenských vazbách se bezprostředně přenašely do papežských voleb a proměňovaly s nimi rovněž postup při hledání nového římského biskupa.

Až do třicátých let 8. století musela římská církev koordinovat svůj postup s císařským dvorem v Konstantinopoli, resp. s reprezentantem imperiálního vlivu na Apeninském poloostrově, ravennským exarchou. Žádný papež se neodvážil převzít svatopetrský stolec, aniž by předtím

- 1 O ustanovování římských biskupů skrze rozhodnutí apoštolů hovoří např. Eusebios z Kaisareje (*Církevní dějiny/Ecclesiastica historia*. Ed. a překl. Josef Novák. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1988, zde 5. kniha, kap. 8, s. 90–91), odvolává se na dílo Ireneje z Lyonu *Adversus haereses*.
- 2 Výběr nového římského biskupa skrze shromáždění kléru zmiňuje např. Život papeže Felixe II. (kap. 38: Felix II /355–358/ v roce 355, in: *Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire*. 1 díl. Ed. Louis Duchesne. Paris: Ernest Thorin, 1886, zde s. 211). Obdobně Eusebios z Kaisareje líčí výběr papeže Fabiána v roce 250 na shromáždění, jehož se účastnil veškerý lid (Eusebios z Kaisareje. *Církevní dějiny*. 6. kniha, kap. 29, s. 119).
- 3 K tématu srov. Suchánek, Drahomír. Papal Designation. *West Bohemian Historical Review* 1 (2011), č. 2, s. 13–25, zde zejm. 13–17, či Holder, Karl. *Die Designation der Nachfolger durch die Päpste*. Freiburg: Veith, 1892, zde zejm. s. 22–29.

nezískal císařské potvrzení. Až spory kvůli uctívání obrazů (ikonoklasmus) a zhroutení císařské moci na severu Itálie (pád Ravenny do rukou Langobardů po roce 750) nastolily novou situaci. Papežové uzavřeli spojenectví s franskými králi a získali jejich ochranu.⁴ Proměna dosavadních vztahů však zároveň otevřela prostor k porušování ustálených zvyklostí a ke snaze některých skupin i jednotlivců o převzetí kontroly nad poměry v Římě. Příkladem mohou být spory o obsazení římského stolce na konci šedesátých let 8. století, kdy nejdříve vévoda z Nepy prosadil na papežský stolec svého bratra Konstantina, byť byl pouhým laikem (767), a následně se o podobný převrat pokusil langobardský král Desiderius. Tyto snahy nakonec neuspěly, ale v reakci na laické útoky deklaroval římský klérus pod vedením nového papeže Štěpána III., že jediný způsob volby odpovídající církevním kánonům musí vycházet z vůle římské církve (kléru a lidu) a budoucí papež musí být vybírán z řad římských kněží a jáhnů (769).⁵

Dodržování nových ustanovení bylo vždy závislé na mocenských poměrech v Římě a schopnostech jednotlivých římských skupin získávat podporu vlivných šlechtických rodů či přímo franských vládců. Zmatky, které se opakovaly téměř u každého uvolnění papežského stolce, nakonec přiměly císaře Lothara I., aby trvale podřídil volební konání franské kontrole. Tu měl zajišťovat dokument zvaný *Constitutio Lothari* (824), podle nějž musel Apoštolský stolec koordinovat svoji činnost s císařskou správou a také k nástupu nového římského biskupa nemohlo dojít bez předchozího panovníkova souhlasu; předchozí legislativa byla fakticky suspendována.⁶ Dodržování těchto ustanovení však bylo velmi omezené

4 Ke spojení papežství s franskými vládci srov. např. Hägermann, Dieter. *Karel Veliký: vládcé Západu*. Praha: Prostor, 2002, s. 280–288; Engels, Odilo. Zum päpstlich-fränkischen Bündnis im 8. Jahrhundert, in: Dieter Berg – Hans-Werner Goetz (ed.). *Ecclesia et regnum: Beiträge zur Geschichte von Kirche, Recht und Staat im Mittelalter. Festschrift für Franz-Josef Schmale zu seinem 65. Geburtstag*. Bochum: Winkler, 1989, s. 21–38, či Finck von Finckenstein, Albrecht Graf. Rom zwischen Byzanz und den Franken in der ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts, in: Karl Schnith – Roland Pauler (ed.). *Festschrift für Eduard Hlawitschka zum 65. Geburtstag*. Kallmünz: Laßleben, 1993, s. 23–36.

5 K tématu srov. Zimmermann, Harald. *Papstabsetzungen des Mittelalters*. Graz: Böhlau, 1968, s. 18–25; Hallenbeck, Jan T. Pope Stephen III: Why Was He Elected? *Archivum Historiae Pontificiae* 12 (1974), s. 287–299, či Hartmann, Wilfried. *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und in Italien*. Paderborn: Schöningh, 1989, s. 84–86.

6 Jasně to vyjadřuje přísaha římského lidu, v níž se mj. zavazoval, že „nedopustím ... aby na tento římský stolec byl zvolen papež jinak, než podle kanonického práva a spravedlnosti, a nedopustím, aby ten, kdo bude zvolen s mým souhlasem, byl vysvěcen dříve, než za přítomnosti císařského posla a lidu složí stejnou přísahu, jak to papež Evžen písemně učinil...“ Přeloženo podle latinského textu v *MGH Leges*. 2. sekce: *Capitularia regum Francorum*. 1. díl. Ed. Alfred Boretius. Hannover: Hahn, 1883, dokument č. 161, s. 322–324, zde s. 324. Více k tématu jdnak

a s úpadkem císařské moci se papežství dokázalo vymanit z franské kontroly. Žádnou trvalou výhodu tím však nezískalo. Bez císařské ochrany se papežský úřad stal rychle předmětem politického boje jednotlivých římských rodin a jejich italských spojenců a prestiž papežského úřadu upadla (tzv. *saeculum obscurum*).⁷

Teprve od šedesátých let 10. století se opětovně vztahy mezi římskou církví a císařskou mocí upevnily. Nový vládce Ota I. Saský a jeho nástupci se pravidelně zapojovali do italských záležitostí a s převzetím ochrany Apoštolského stolce si osobovali i právo na zásahy do obsazování římského biskupského stolce (tzv. *Privilegium Ottonianum*, 962/963). Formálně sice stále volili nového papeže zástupci římské společnosti, kleriků i laičtí, panovníci však vyžadovali loajalitu tohoto klerika a nejdnou přímo prosadili své kandidáty (Řehoř V., Silvestr II.). V první polovině 11. století opakovaně obsazovala papežský stolec římská rodina tuskulských hrabat (mezi lety 1012 až 1048), i ona ale musela respektovat reálný poměr sil – složitě manévrovala mezi vlivem dalších římských rodů a ambicemi nové císařské dynastie ze sálské rodiny. Vše ukončily až zmatky v polovině čtyřicátých let. Několik adeptů na papežský stolec, násilí a korupce doprovázející jejich volby a nejistá legitimita papežského úřadu přiměly císaře Jindřicha III., aby převzal kontrolu nad dalším vývojem v Římě. Vnutil římské církvi postupně čtyři původem německé papeže a podpořil úsilí o zásadní proměnu církevních poměrů. Reforma, jíž se později začalo říkat gregoriánská, měla pod císařskou ochranou obnovit vážnost papežského úřadu, prosadit změny vedoucí k prosazení církevních svobod na úkor laické moci a celkově očistit církevní organismus od četných nepořádků.⁸

Výběr hlavy římské církve, jakkoliv koordinovaný s hlavními předáky městské nobility i klerickými skupinami, zůstával pod určujícím vlivem

Mordek, Hubert. *Constitutio Romana*, in: *Lexikon des Mittelalters*. 3. díl. München: Artemis, 1986, sl. 176–177, jednak k celkovému kontextu císařských zásahů do papežských voleb srov. Suchánek, Drahomír. *Papal Elections and the Influence of Secular Authority: from the Beginning of Papal Elections to the End of the 9th Century*. *Prague Papers on History of International Relations* 2 (2010), č. 2, s. 11–20, zde zejm. s. 18–19.

7 K tématu přehledně Zimmermann, Harald. *Das dunkle Jahrhundert*. Graz: Styria, 1971.

8 K tématu tzv. gregoriánské reformy existuje nepřeberné množství relevantní odborné literatury. Standardní dílo stále představuje rozsáhlý výzkum Augustina Flicheho v *La réforme grégorienne*. 3 díly. Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1924–1937, z novější literatury srov. např. Blumenthal, Uta-Renate. *The Investiture Controversy: Church and Monarchy from the Ninth to the Twelfth Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1988; Laudage, Johannes. *Gregorianische Reform und Investiturstreit*. Darmstadt: WBG, 1993; Goez, Werner. *Kirchenreform und Investiturstreit: 910–1122*. Stuttgart: Kohlhammer, 2000, či D'Acunto, Nicolangelo. *La lotta per le investiture: una rivoluzione medievale (998–1122)*. Roma: Carocci, 2020.

císaře Jindřicha III. Většina proreformně smýšlejících kleriků s tímto způsobem dosazování papežů souhlasila – za dané situace nebylo jistějšího postupu, jak udržet vedení církve v rukou reformní strany. Nebylo třeba blíže promýšlet volební proceduru či okruh a pravomoci volitelů. Garantem „správného“ postupu byl respektovaný vládce Jindřich III. a jeho autorita. V roce 1056 však císař zemřel, zanechávaje nástupnictví svému malému synu Jindřichovi. A ačkoliv se úřadujícímu papeži Viktorovi II. podařilo dočasně uklidnit situaci a zabránit zmatkům jak v německé části Říše římské, tak na Apeninském poloostrově, další směřování církevní reformy bylo více než nejisté. Význam papežského úřadu, který by měl nadále koordinovat všechny aktivity římské církve, nabyly nyní na mimořádné důležitosti a bylo nezbytné ho i nadále uchovat v rukou stoupců církevních reforem.

Výzkum papežských voleb a jeho vymezení

Církevně-politická situace, která vznikla na konci padesátých let, předurčila další vývoj papežství po zbytek 11. století a v dalších několika dekádách století následujícího. Historická věda hovoří v této souvislosti o začátku nové éry gregoriánského papežství, kterou charakterizovala stále usilovnější snaha o prosazení žádaných změn v církvi a osvobození církevních struktur od závislosti na laických skupinách. Problematika papežských voleb a celého procesu výběru nové hlavy katolické církve byla již od počátku důležitou součástí historického a kanonického výzkumu, a nejednou byla dokonce vnímána jako stěžejní téma, které otevřelo sporné otázky vztahů duchovní a světské moci. Ve středu pozornosti stála nová volební úprava, kterou vydala římská synoda pod vedením papeže Mikuláše II. (1059) a která přinesla několik zásadních požadavků na návrat volební procedury do rukou římské církve. Synodální dokument prezentoval volební konání jako vnitrocírkevní záležitost, při níž měli hrát hlavní roli kardinální biskupové a v součinnosti s nimi zbytek římského kléru a lidu. Neméně důležité se jevily být další požadavky, např. zajištění legality papežových úkonů i bez slavnostní římské intronizace či připuštění možnosti vybrat papeže z řad neřímských kleriků.

Nebyl to pouze obsah dokumentu, co koncentrovalo pozornost odborné veřejnosti na Mikulášův volební dekret. Neméně důležité byly i okolnosti jeho vydání a celkový kontext politických a církevních vztahů v následujícím období. Boj o investituru, který trvale narušil kooperaci reformního papežství se sálským císařstvím, posouval do popředí

možnost, že je třeba volební úpravu chápat jako snahu o papežskou nezávislost, zejména když volební dekret jen letmo zmiňoval potřebu zachovat vůči císaři náležitou úctu. Souběžně výzkum prokázal existenci alternativní varianty dekretu, která se naopak nesla v duchu viditelné snahy přirknout císaři výrazně větší pravomoci u papežských voleb. Proces výběru římského biskupa tak tvořil integrální součást celé problematiky císařsko-papežského střetávání a význam nové legislativní úpravy nutně získal další rozměr.

Během 19. a 20. století se rozvinula rozsáhlá odborná debata nad řadou otázek, které se úžeji týkaly historických, procedurálních či právních aspektů papežských voleb, stejně jako směřující k celkovému pochopení hlavních tendencí boje o investituru. Stěžejní linii tvořilo vlastní vymezení podstaty a určujících rysů gregoriánské reformy, z něhož se oddělovaly další svébytné oblasti historického výzkumu, např. vztahy mezi duchovní a světskou mocí,⁹ vnitřní a vnější vývoj Říše římské v sálském období¹⁰ či hledání určujících prvků reformního papežství v 11. století.¹¹ Neméně důležité okruhy výzkumu se soustředily na vnitřní církevní mechanismy. Samostatnou kapitolou se stala analýza volebního procesu a jeho proměny v uvedeném období, neboť se stále zřetelněji

-
- 9 Shrnutí základních badatelských oblastí podávají např. Jörg Jarnut – Matthias Wemhoff (ed.). *Vom Umbruch zur Erneuerung?: das 11. und beginnende 12. Jahrhundert. Positionen der Forschung.* Paderborn/München: Fink, 2006; Tilman Struve (ed.). *Salierzeit im Wandel: zur Geschichte Heinrichs IV. und des Investiturstreites.* Köln: Böhlau, 2006 a především Hartmann, Wilfried. *Der Investiturstreit.* München: Oldenbourg, 2007.
- 10 Výsledky nejnovějšího výzkumu shrnují práce Weinfurter, Stefan. *Herrschaft und Reich der Salier: Grundlinien einer Umbruchzeit.* Sigmaringen: Thorbecke, 1991; Týž. *Das Jahrhundert der Salier (1024–1125).* Ostfildern: Thorbecke, 2004; Bernd Schneidmüller – Stefan Weinfurter (ed.). *Salisches Kaisertum und neues Europa: die Zeit Heinrichs IV. und Heinrichs V.* Darmstadt: WBG, 2007 či Boshof, Egon. *Die Salier.* Stuttgart: Kohlhammer, 2008.
- 11 V posledních třiceti letech bylo předloženo několik pokusů o komplexní shrnutí vývoje papežství v období gregoriánské reformy (Schwaiger, Georg. *Kirchenreform und Reformpapsttum (1046–1124).* *Münchener Theologische Zeitschrift* 38 (1987), s. 31–51; Schieffer, Rudolf. *Das Reformpapsttum seit 1046,* in: Christoph Stiegemann – Matthias Wemhoff /ed./ *Canossa 1077 – Erschütterung der Welt.* 1. díl: *Essays.* München: Hirmer, 2006, s. 99–110; Schieffer, Rudolf. *Das Reformpapsttum und seine Gegenpäpste,* in: Harald Müller – Brigitte Hotz /ed./ *Gegenpäpste: ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen.* Köln: Böhlau, 2012, s. 71–82; Herbers, Klaus. *Geschichte des Papsttums im Mittelalter.* Darmstadt: WBG, 2012 atd.), stejně jako výzkumů zaměřených na jednotlivé reformní pontifikáty (Hägermann, Dieter. *Das Papsttum am Vorabend des Investiturstreits: Stephan IX. (1057–1058), Benedikt X. (1058) und Nikolaus II. (1058–1061).* Stuttgart: Hiersemann, 2008; Schmidt, Tilmann. *Alexander II. (1061–1073) und die römische Reformgruppe seiner Zeit.* Stuttgart: Hiersemann, 1977; Ziese, Jürgen. *Wibert von Ravenna: der Gegenpapst Clemens III. (1084–1100).* Stuttgart: Hiersemann, 1982; Servatius, Carlo. *Paschalis II. (1099–1118): Studien zu seiner Person und seiner Politik.* Stuttgart: Hiersemann, 1979; Schilling, Beate. *Guido von Vienne: Papst Calixt II.* Hannover: Hahn, 1998; Stroll, Mary. *Calixtus II (1119–1124): a Pope Born to Rule.* Leiden: Brill, 2004 atd.).

ukazovalo, že na výběr hlavy římské církve není možné pohlížet zúženým prizmatem Mikulášovy volební legislativy. Jednak rozsáhlý historický diskurz rozprostřel variabilitu pohledů na volební ustanovení z roku 1059, která vylučovala jednoznačné přijetí přetrvávající císařské autority, stejně jako její odmítání, a problematizovala vymezení příčin vzniku volebního dekretu či samotný charakter tohoto dokumentu.

Svébytným problémem se ukázala být účinnost Mikulášovy volební legislativy, která narážela na svědectví pramenů prezentujících další volby v 11. a 12. století, jež se buď přímo odkláněly od postulovaných zásad či přinejmenším neskýtaly dostatečné důkazy, že byla zohledňována. Od konce sedmdesátých let 11. století se navíc proti dekretu otevřeně stavěla císařská i gregoriánská opozice a proreformní kanonické sbírky se snažily o prosazení jiných právních ustanovení. Tyto rozpory se promítly do výzkumů náležitostí volebního procesu v období 11. a 12. století,¹² soustředily pozornost na samotný volební dekret Mikuláše II.¹³ a částečně otevřely cestu k analýze skutečného uplatnění dekretu v prostředí reformního papežství. Nastolené otázky přitom málokdy vedly k všeobecně uznávaným závěrům, spíše prokazovaly provázanost celého tématu a nutnost kritického pohledu na tvrzení relevantních pramenů.

Velmi exponovanou částí bádání se stalo kardinálské kolegium a jeho role při volebním procesu. Zatímco v první polovině 20. století se odborný výzkum omezoval na několik obecně přijímaných prací,¹⁴ druhá polovina století se již nesla v duchu stále většího docenění kardinálského vlivu.¹⁵ Důvodů bylo několik. Mnoho nejasností zakládá

12 Poukázat lze na již starší, ale stále pro pochopení základních strukturálních prvků zásadní práce Richarda Zoepffela (*Die Papstwahlen und die mit ihnen im nächsten Zusammenhange stehenden Ceremonien in ihrer Entwicklung vom 11. bis zum 14. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1871) či Paula Schmidta (*Der Begriff der kanonischen Wahl in den Anfängen des Investiturstreits*. Stuttgart: Kohlhammer, 1926), ale především na novější výsledky bádání Wernera Maleczeka (Abstimmungsarten: wie kommt man zu einem vernünftigen Wahlergebnis?, in: Reinhard Schneider /ed./ *Wahlen und Wählen im Mittelalter*. Sigmaringen: Thorbecke, 1990, s. 79–134), Bernharda Schimmelpfenniga (Papst- und Bischofswahlen seit dem 12. Jahrhundert, in: *Tamtéž*, s. 173–196) a další.

13 Rozbor volebního dekretu Mikuláše II. a souvisejícího výzkumu v této otázce je předmětem první kapitoly této práce, viz níže.

14 Klíčové byly tři studie německého historika Hanse-Waltera Klewitz Die Entstehung des Kardinalskollegiums. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 25 (1936), s. 115–221; Montecassino in Rom. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 28 (1937/38), s. 36–47, a Das Ende des Reformpapsttums. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 3 (1939), s. 371–412.

15 Moderní výzkum zahájil Rudolf Hüls se svojí prací *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms: 1049–1130*. Tübingen: Niemeyer, 1977, a po něm tematiku prohlubovali další badatelé (podrobný přehled bude podán v rámci následujících rozborů).

již Mikulášův dekret, hovořící o přednostním postavení řádu kardinálních biskupů. Výzkum se koncentroval jak na reálnost a teoretické zdůvodnění této okolnosti, tak udržitelnost jejich privilegované pozice.¹⁶ Viditelný tlak ostatních skupin kardinálního kléru, rezonující v prameňech přinejmenším od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 11. století, otevřel otázku formování dalších kardinálských řádů, stejně jako procesu přibližování či lépe vyrovnávání jejich postavení a budování jednotné kardinálské skupiny (kardinálského kolegia).¹⁷ Všechny tyto tendence se nejvýrazněji projevovaly právě v rámci papežských voleb, čímž se staly tyto dvě oblasti výzkumu velmi těsně provázané.

- 16 Odlišné profilování výzkumů a důraz kladený na jednotlivé reformní pontifikáty určoval i nesoulad mezi hodnocením role kardinálních biskupů. Zřejmě nejvyhrocenější stanoviska zastával Titus Kupper (*Das Papstwahlrecht der Kardinalbischoefe und die Papstwahlen*. Innsbruck: Universität Innsbruck, 1958), který se snažil prokázat určující roli biskupů minimálně do volby Evžena III. (1145). Ostatní badatelé se vesměs shodovali na tom, že se klerickým kardinálům podařilo biskupské postavení oslabovat dříve, a to už u volby Paschala II. (tento názor zastával především Paul Scheffer-Boichorst, srov. *Die Neuordnung der Papstwahl durch Nikolaus II.: Texte und Forschungen zur Geschichte des Papstthums im 11. Jahrhundert*. Strassburg: Trübner, 1879, s. 80, z moderních historiků se k tomuto vymezení klonil např. Rudolf Schiefel. Rechtstexte des Reformpapsttums und ihre zeitgenössische Resonanz, in: Hubert Mordek /ed./ *Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters*. Sigmaringen: Thorbecke, 1986, s. 51–69, zde s. 55–56) či Gelasia II. (Schmale, Franz-Josef. *Studien zum Schisma des Jahres 1130*. Köln: Böhlau, 1961, s. 80). Vedle těchto závěrů, s nimiž souhlasí většina odborníků, však nelze pominout alternativní pohledy na problém „úpadku“ biskupské přednosti, což značně problematizuje nalezení určujícího, či dokonce závazného stanoviska v této otázce. Např. Uta-Renate Blumenthalová ve svém díle *Gregor VII.: Papst zwischen Canossa und Kirchenreform*. Darmstadt: WBG, 2001, s. 137–138, spatřuje první zásadní posun už u volby Řehoře VII., Klaus Ganzer považuje za významný přelom volbu Urbana II., kde vystupují zástupci všech tří kardinálských řádů (Das römisches Kardinalkollegium, in: *Le istituzioni ecclesiastiche della „Societas christiana“ dei secoli XI–XII*. 1. díl: *Papato, cardinalato ed episcopato*. Milano: Vita e Pensiero, 1974, s. 153–181, zejm. s. 166) a Mary Strollová i pod dojmem vzrůstu klerických signací u papežských listin a dalších vizuálních a pramených podkladů chápala jako zlomový počátek 12. století (*The Jewish Pope: Ideology and Politics in the Papal Schism of 1130*. New York: Brill, 1987, s. 91).
- 17 Po dlouhou dobu byl určující pohled Hanse-Waltera Klewitze, který považoval již konec 11. století za dobu pozvolného zformování kardinálského kolegia. Nebylo však možné přehlédnout pokračující vymezování jednotlivých kardinálských skupin, což dále odsouvalo i dobu, pro níž byli historici ochotni již hovořit o sjednocení kardinálů do jedné funkční skupiny. Pro K. Ganzera to byly první dekády 12. století (Das römisches Kardinalkollegium, s. 166), pro W. Maleczka či D. Hägermanna zůstávalo zásadním momentem papežské schizma z roku 1130 (Maleczek, Werner. *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216: die Kardinäle unter Coelestin III. und Innocenz III.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984, zejm. s. 218, resp. Hägermann, D. *Das Papsttum am Vorabend des Investiturstreit*, s. 120, a obdobně mnoho dalších) a další badatelé se klonili až k době poloviny 12. století (např. Robinson, Ian Stuart. *The Papacy 1073–1198: Continuity and Innovation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 77–78, či rozsáhlý výzkum Ulricha Schludiho *Die Entstehung des Kardinalkollegiums: Funktion, Selbstverständnis, Entwicklungsstufen*. Ostfildern: Thorbecke, 2014, zde zejm. s. 135–179 a 377–387).

Ve značně roztržité materiálu výzkumu papežských voleb lze rozpoznat dva určující faktory. První představuje dekret Mikuláše II. z roku 1059 stanovící náležitosti volební procedury a druhý papežské schizma z roku 1130, při němž se rozpadla dosavadní jednota reformního tábora a dosud určující premisa vyžadující hledání konsenzu všech složek římské církve. Obě témata koncentrovala kolem sebe nejen vlastní bádání řešící aspekty i význam těchto „dějinných zlomů“, ale nepřímou symbolizovala výchozí, resp. cílový fenomén determinující směřování, resp. vyústění výzkumu. Každý historik či kanonista, který se zabýval problematikou gregoriánské reformy, utvářením papežství v 11. a 12. století či přímo volebními záležitostmi, zcela přirozeně zahajoval své analýzy snahou o pochopení Mikulášova dekretu, resp. se snažil objasnit příčiny vášnivých kontroverzí kardinálů a dalších stoupců reformy na začátku třicátých let 11. století v okamžiku vypuknutí schizmatu. Oba milníky jsou bezpochyby určující; vycházejí z dlouhodobějších tendencí, současně však reagují na náhlou změnu situace a umožňují zhodnocení důležitých formativních faktorů, jichž si všímaly i dobové prameny.

Dominantní postavení Mikulášova dekretu i tzv. anakletského schizmatu z roku 1130 v sobě skrývá zásadní metodologické nebezpečí. V prvním případě postuluje předpoklad, že se dekret stal určující silou utvářející průběh volby papežů, ať už pozitivně jako nástroj k regulaci chování volitelů, nebo negativně jako předmět císařských kontroverzí či důvod k rozkolu v řadách římské církve. Obdobně druhý prvek – schizma z počátku třicátých let 12. století – se může jevit jako završení delšího vývoje, jako odpověď na mnohaleté cílené hledání vhodné volební procedury, stejně jako vyvrcholení komplikovaných vztahů uvnitř kardinálského kolegia, které nebylo možné vyřešit stávajícími prostředky. Není přitom určující, zda jsou tyto přístupy relevantní a reflektují prameny podepřenou historickou skutečnost. Problematickost zaměření na oba zmiňované fenomény spočívá ve faktickém odepření vlastního významu událostem a vývoji v jejich mezidobí, tj. v druhé polovině 11. století a v prvních třech dekádách století následujícího. Historický výzkum se tímto obdobím samozřejmě podrobně zabýval a kontinuálně přinášel výsledky jednotlivých analýz, většinou se ale jednalo primárně o pomyslnou snahu nalézt nový kámen do mozaiky, jež by umožnila pochopit a zdůvodnit výše uvedené zlomy – ať už z roku 1059, anebo z roku 1130.

Uvedená poznámka nesměřuje k popření důležitosti obou zmiňovaných momentů; není sporu o tom, že smrt císaře Jindřicha III. a následné zmatky při prosazování nového papeže iniciovaly nejen vydání volebního dekretu v roce 1059, ale zároveň učinily z papežských voleb jedno

z profilujících témat pro příští desetiletí. A obdobně nelze nikterak popřít široký kontext anakletovského schizmatu a jeho význam pro další směřování kardinálského kolegia či celkové pojetí fungování římské církve. Chci však zdůraznit, že je třeba soustředit vlastní pozornost na dobu vymezenou pontifikáty Mikuláše II. (1059–1061) až Kalixta II. (1119–1124) jako na svébytné a autonomní období, které nelze chápat pouze jako naplňování postulované zásady či vyústění předchozího vývoje. Naopak, toto období je specifickým a mimořádně zajímavým prostorem, v jehož rámci se autenticky projevovaly a střetávaly jednotlivé přístupy a tendence, to vše v situaci, kdy se teprve hledala optimální podoba většiny gregoriánskou reformou akcentovaných aspektů církevního života. Jedná se o živou a stále se měnící fázi hledání identity církevního organismu, v jejímž rámci si mohla jen málokterá myšlenka a její praktické vyjádření nárokovat závaznou sílu a trvalou platnost. Volební procedura a celkový přístup k nalézání nového papeže byly přitom nejvýraznějším projevem těchto tendencí – Mikulášův dekret z konce padesátých let 11. století byl z tohoto pohledu jen dílčím, až marginálním krokem na této cestě.

Ve svém výzkumu bych se chtěl proto primárně zaměřit na papežské volby, které proběhly po smrti císaře Jindřicha III., jako na svébytný fenomén vypovídající o vývoji církve a latinské křesťanské společnosti v atmosféře rozvíjející se gregoriánské reformy. Tomu odpovídá i vymezené období zahrnující úsek od poloviny padesátých let 11. století do konce druhé dekády 12. století. Jedná se o dobu, která se vyznačuje otevřeností a entuziasmem, bez jednoznačných a ustálených forem a postupů, a s ohledem na nedostatek normativních vzorů i značně nepřehlednou, což umožňovalo skutečně autentické hledání optimální podoby volební procedury. Základní prvky, které určovaly volební postup v předšlém období, resp. které se prosadily v polovině 12. století, procházely komplikovanou transformací – císařství pozvolna ztrácelo svůj vliv a kardinálské kolegium a papežská kurie ještě nefungovaly jako nezpochybnitelný institucionální faktor. A konečně se papežské volby ještě nestaly bezprostředním předmětem intervencí „podporujících“ šlechtických rodin, které vnesly do výběru hlavy římské církve nový rozměr (volba Honoria II. v roce 1124 a hlavně Inocence II. v roce 1130).

Papežské volby nejsou v tomto kontextu „pouze“ právní a procedurální záležitosti. Mnohem více svědčí o aktuálních trendech a poměrech uvnitř křesťanské společnosti, zrcadlí se v nich všechny preferované postupy a ideály a hluboké kontroverze mezi světskou a duchovní mocí či mezi samotnými církevními skupinami. Mým cílem je prostřednictvím rozboru výpovědí o jednotlivých volbách proniknout do určujících

procesů, které formovaly gregoriánskou církev na pozadí boje o investituru. Kritické posouzení dobových pramenů věrohodně prokazuje, že charakteristickým rysem celého období byla flexibilita při přijímání nových podnětů a nebývalá dynamika při nalézání nových významů či revokaci opomíjených postulátů (právních, teologických). Právě tento rys činí z tématu originální a živou materii, která již z podstaty věci brání zjednodušeným závěrům. Od badatele vyžaduje zohlednění všech určujících aspektů, které se u daného problému objevily, a to s vědomím, že se teprve formovaly „standarty“, jež byly přijímány jako bezproblémové v následujícím období druhé poloviny 12. století.

Vyomezit v rámci tohoto širokého a provázaného tématu konkrétní, profilující oblasti výzkumu není zcela možné a ani žádoucí; právní, procedurální, politické či teologické aspekty se navzájem ovlivňovaly natolik, že vytvářely jediný celek. Přesto je vhodné tematizovat alespoň rámcově několik okruhů zájmu. Prvním je snaha o analýzu a zhodnocení Mikulášova dekretu z roku 1059, přičemž ale hlavní důraz není kladen pouze na rozbor obsahu či prokázání relevantnosti jeho hlavních pasáží. Jednak bych tím do značné míry jen odkazoval na rozsáhlý předchozí výzkum, který bezesporu přinesl řadu podnětných závěrů, ale na neméně důležité otázky dosud nedokázal odpovědět. Zásadnější je pro mě problém reálného naplňování a využití principů zdůrazněných v Mikulášově legislativě. Jakkoliv dekret kategoricky postuluje pravidla, která měla být závazná pro další výběr hlavy katolické církve, jednotlivé následující volby přesvědčivě dokládají jen velmi malé zohlednění těchto zásad. Výzkum by měl zdůvodnit, proč a v jakém kontextu nebylo vhodné uplatnit předepsanou volební proceduru, resp. tam, kde se některé její prvky projeví, posoudit reálnost vazby na volební dekret a jeho vědomé uplatnění.

Ve spojení s tématem vytváření standardů volební procedury se otevírá druhá zásadní otázka, a to možnost prokázat již v tomto období profilující zákonitosti a kontinuitu volebního konání. Zatímco výzkum z předešlých desetiletí se opakovaně snažil specifikovat silné tendence, které se prosazovaly u všech či alespoň většiny voleb,¹⁸ a tak propojovaly celý proces výběru římských papežů až do poloviny 12. století, dnes se

18 Například pro Hanse-Georga Krauseho (*Das Papstwahldekret von 1059 und seine Rolle im Investiturstreit*. Roma: Abbazia di San Paolo, 1960) to byla přetrvávající císařská autorita, pro Tita Kuppera (*Das Papstwahlrecht der Kardinalbischöfe und die Papstwahlen*) zásadní role kardinálních biskupů atd.

takové pojetí jen velmi obtížně hájí.¹⁹ Výpovědi pramenů, jakkoliv je třeba k nim přistupovat se značnou obezřetností, prezentují spíše viditelné rozdíly mezi jednotlivými volbami (volitelé, legislativa, místo a okolnosti volby apod.) než jednotící tendence. Rozbor volebního procesu v konkrétním období a za specifické situace přesto zůstává důležitým ukazatelem trendů, které se buď prosazují, nebo vedou ke sporům, a umožňuje tak sledovat v širším časovém horizontu vývoj určitých prvků, které doprovázejí volební konání. Důležitá je v tomto ohledu právní stránka volebního procesu, ať už dokládající diskurz probíhající o jednotlivých legislativních opatřeních, či prokazující celkové pojetí právního myšlení a schopnost využít teologické a kanonické zásady pro vlastní konkrétní cíle.²⁰ Obdobně je žádoucí důkladně posoudit oblast opakujících se laických zásahů do volebních jednání (vítaných i odmítaných), možnosti, či dokonce potřebnost nominace kandidáta papežského úřadu jeho stávajícím držitelem (tzv. designace), a celkovou problematiku takových zásahů do volebního procesu, které se staly předmětem kritiky dobových pramenů.

Třetí určující směr bádání se koncentruje na kardinálskou roli při výběru nového papeže. Během relativně krátkého období od vydání Mikulášova dekretu po rozkol kardinálských volitelů na počátku třicátých let 11. století se postavení této skupiny v rámci římské církve zásadně proměnilo a upevnilo. Mým cílem přitom není rozbor a zachycení utváření kardinálského kolegia jako takového – tímto tématem se explicitně zabývalo několik fundovaných výzkumů v nedávné době a přednesené výsledky mají dostatečnou odbornou relevanci. Můj zájem směřuje cíleně k pochopení měnícího se postavení kardinálů v rámci volebního procesu, a to bez apriorních východisek zakotvených např. v legislativě či ekleziologických interpretacích přelomu padesátých a šedesátých let 11. století či v rozsáhlé právní i narativní literatuře sepisované od osmdesátých let téhož století. Také v této oblasti je nutné usilovat o pochopení všech motivací jednotlivých kardinálských osobností, jakož i řádů a kolegia jako celku, a uvědomit si, že okamžik výběru nového papeže skýtal jedinečnou příležitost pro tyto vysoké církevní preláty prosadit, resp.

19 K problematice neudržitelnosti hledání „určujících tendencí“ a „velkých dějinných celků“ srov. včetně dalších odkazů na relevantní literaturu Goetz, Hans-Werner. *Gegenwart des Mittelalters und Aktualität der Mittelalterforschung*, in: Týž – Philippe Buc (ed.). *Die Aktualität des Mittelalters*. Bochum: Winkler, 2000, s. 7–23, zde zejm. s. 10–13.

20 Srov. např. gregoriánskou kanonistiku spojenou s osobnostmi biskupa Anselma II. z Lukky či kardinálního kněze Deusdedita od sv. Petra v Okovech, rozbor viz níže.

následně potvrdit svoji roli uvnitř církve. Papežské volby tak opět vydávají svědectví o proměně církevního prostředí a překračují úzké zaměření na právní či organizační aspekty volební procedury.

Výsledky mého výzkumu by měly umožnit pochopení fenoménu papežských voleb jako součásti proměny církve v gregoriánském období. Jednotlivé části problematiky – volební procedura, kardinálské kolegium a další volitelé, císař, zástupci laické části společnosti se svými zájmy či legislativní stránka věci – vytvářejí provázaný celek. Rozbor konkrétních voleb směřuje ke snaze prokázat, nakolik podobu papežských voleb skutečně určovaly ideály a postuláty propojené s církevní reformou, resp. nakolik se jedná o historickou vědou predikované tendence, jež spíše ovlivňovala bezprostřední praxe a aktuální dobová situace.

Papežské volby pohledem pramenů

Výběr nové hlavy římské církve vždy náležel k událostem, které přitahovaly pozornost středověkých pramenů. Výjimkou nebylo ani období 11. a 12. století, kdy reformní papežství zahájilo svůj boj za církevní svobody a stanulo v čele snah o proměnu římské církve. Četné kronikářské a letopisecké záznamy, hagiografie a životy významných osobností, stejně jako odkazy v dopisech a volebních oznámeních potvrzují stálý zájem o vše, co souviselo s hledáním muže, který měl spoluurčovat život latinského křesťanstva. Navzdory obsáhlé pramenné základně však zůstává rekonstrukce podoby a průběhu volebního procesu v období boje o investituru mimořádně obtížným úkolem. Důvodů je vícero. Ve většině případů platí, že jen málokterý text se k dané papežské volbě vztahoval bezprostředně, tedy že jeho ambicí bylo předložit podrobný popis a rozbor volebních náležitostí. Volební pasáže vznikaly jako součást rozsáhlejšího celku a představovaly jen dílčí, až okrajový předmět zájmu pisatele. Především narativní prameny propojovaly volbu s předchozími i navazujícími událostmi a v jejich kontextu přizpůsobovaly podobu zápisu včetně zdůraznění, či naopak pominutí některých momentů volby. Zapsané informace o podobě voleb jsou nejednou velmi kusé, bez detailních vylíčení volební procedury, využití legislativy, složení a kompetencí volebního kolegia či celkového zhodnocení volby a její komparace s předchozími papežskými volbami.

Nedostatečně obsáhlé prezentace voleb představují jen první komplikaci ve snaze proniknout do podstaty volebního procesu. Mnohem závažnější problém představují zaměření a okolnosti vzniku pramenů,

kteře se výběrem nových papežů zabývají. I ty nemnohé popisy voleb, kteře nabízejí propracovanější vylíčení volebního postupu a rozebírají okolnosti a celkový rámeček hledání nového římského biskupa, nesměřují principiálně k předložení oficiálního či úředního protokolu o volbě. A nebylo to způsobeno pouze faktem, že pisatel byl jen málokdy přímým účastníkem události a musel se opírat o zprostředkované informace. Zápis volebního konání odrážel především autorovu subjektivní představu o dané volbě; technické a procedurální záležitosti ho zajímaly jen omezeně, a pokud se k nim vyjadřuje, většinou na nich měl vlastní zájem. Proto se např. o roli jednotlivých kardinálských řádů dozvídáme u těch voleb, kde chtěl autor vyzdvihnout postavení konkrétní skupiny, a téměř s jistotou lze předpokládat, že vyznění volby přizpůsobil svým osobním prioritám, což charakterizuje například vylíčení voleb Gelasia II. či Honorie II. z pera Pandulfa z Alatri. V tomto případě lze výpověď pramene označit přímo za legitimizační strategii, která měla za cíl obhájit jednání pisatelem protežované skupiny a navodit určitou interpretační linii, jež by prezentovala vylíčené chování jako jediné správné.²¹

Podoba a vyznění průběhu volby jsou proto úzce propojeny s prostředím, kde daný text vznikl. Autor podle toho klade rozdílné akcenty na jednotlivé momenty volby a protežuje či se vymezuje k daným papežským kandidátům, volitelům a dalším aktérům. Volba tak dává nahlédnout do mentálního světa a politicko-církevních priorit pisatele textu. Zatímco technická podoba volby a její formální náležitosti stojí většinou ve stínu pozornosti, o to více jsou rozebírány okolnosti vedoucí ke zvolení daného klerika včetně konání jednotlivých volitelů a jejich vztahu k císaři nebo některé z papežských frakcí. Nesmí nás překvapit, když se popisy i hodnocení volby zásadně rozcházejí právě v závislosti na stranictví autora textu, což vynikne především u pohledu na povýšení Řehoře VII. či u kontroverzí kolem volby Viktora III. To, co je jedním autorem vnímáno jako zásah Boží prozřetelnosti či rozumné nalezení konsenzu, označují jiné prameny jako doklad nelegitimnosti konání a jednoznačný podvod.

Informační výpovědní hodnota pramenů, tj. přesný výčet účastníků volby a jejich konkrétního konání, je tedy v případě volebních náležitostí dosti omezená. Zrcadlí se v nich spíše obecnější tendence doby, kdy daný text vznikl, popř. kontroverze, do nichž byl autor vtažen. Autor je sice

21 Nelze vyloučit, že celkové směřování některých polemických textů či prezentací volebního konání Pandulfa z Alatri v sobě nesou potenciál „pokračujícího čtení“, tedy prostor pro další rozvíjení a interpretaci popisované látky, jež je v tomto smyslu živou materií.

určován svými znalostmi, vzděláním a literárním umem, především je ale součástí myšlenkového prostředí, které ho v tomto období zřetelně profiluje, ať už v duchu gregoriánských ideálů, nebo s ohledem na císařské požadavky. Pisatel z těchto základů vychází, cítí se k nim povinován; je to onen hermeneutický rámec, bez jehož zohlednění nelze text interpretovat. Úkolem prvotní práce s prameny tedy musí být hledání souvislosti dění, v němž texty vznikaly; pouze tak lze pochopit, co a v jakém kontextu chtěl autor vyjádřit, jaký je vlastní smysl jeho slov.

Bohužel ne vždy jsou obsah a podoba dochovaných pramenů takové, že lze ambici historické a interpretační rekonstrukce naplnit. Jen zcela ojediněle např. slyšíme o právních aspektech volební procedury. Vedle narativních pramenů se nám sice dochovaly některé legislativní akty (výnosy synod, dekrety) v čele s dekretem Mikuláše II. o volbě nového papeže, pro pisatele kronikářských a letopiseckých záznamů, stejně jako pro teologické traktáty, polemickou literaturu či korespondenci však nemají právní záležitosti větší význam a většinou je zcela pomíjejí. Nelze proto hodnověrně určit, zda a nakolik byla daná legislativa použita, popř. jak byla autorem hodnocena. Snahy o prokázání konkrétní volební legislativy proto zůstanou vždy spekulací, která vychází z omezených zmínek dílčích aspektů volby. Pro každého historika představuje nedostatek průkazných vodítek stálé nebezpečí, aby nestavěl své závěry na apriorních východiscích a nevkládá do výzkumu své vlastní názory a interpretace žádoucí podoby volebního procesu.

Tendence pohlížet na průběh voleb v druhé polovině 11. století retrospektivním pohledem konečného prosazení postulatů volební legislativy, která vychází z dekretu Mikuláše II. z roku 1059, a někdy až nepochopitelné úsilí nacházet v textech pramenů z tohoto období důkazy o kontinuálním využívání volební procedury, která respektovala privilegované postavení kardinálních biskupů, resp. kardinálského kolegia jako celku, popř. i další aspekty Mikulášova dekretu, náleželo k standardním projevům směřování výzkumu v této oblasti. V principu se ale nejedná o nic jiného než o úpornou snahu vyrovnat se s nedostatkem explicitních pramenných odkazů a nalézt ve volebním konání zákonitosti, které by je navzájem propojily a vyplnily hluchá místa mezi volbami z padesátých až osmdesátých let 11. století a lépe pramenně zachycenými výběry papežů ze 12. století. V důsledku se jedná o zavádějící a těžko obhajitelný postup. Platí výše uvedené konstatování, že narativní prameny přinášejí jen kusé a literární invenci či stranicťví autora poplatné popisy volebního konání, kde právní a procedurální náležitosti volby zůstávají stranou hlavní pozornosti. Pokud se pisatel zamýšlí nad způsobem volby, tak

chce především zdůraznit odlišnost od dřívějších voleb, například že proběhla bez dříve běžné korupce a zásahu laické moci. Výčet zaangažování aktérů volby je jen málokdy úplný, stejně jako personální složení volebního kolegia; důležitější je poukázat na nový přístup k výběru držitele svatopetrského stolce, tedy dle ideálu „svobodné“ církevní volby s určujícím podílem římského kléru a lidu.

Jakkoliv tedy mohou na první pohled mnohá tvrzení a popisy pramenů vyznívat značně tendenčně a nelze na nich v úplnosti stavět reálný průběh volebních událostí, jejich vypovídací hodnotu to nijak neuменьšuje. Historiograf, stejně jako polemik či hagiograf, předkládají text, který reflektuje dobové vnímání reality a konstruuje takový obraz skutečnosti, který byl pro jeho čtenáře smysluplný. Podle něj se následně nahlíželo i na žádoucí postup při výběru nového papeže. Toto konstatování v principu platí pro všechny druhy pramenů, jež máme k dispozici a z nichž vycházíme při hodnocení papežských voleb. Ani právní texty nejsou výjimkou; kanonické normy v nich obsažené vyjadřují dobový pohled na „správnou“ legislativu a nejednou cíleně směřují k obhájení subjektivního názoru autora na volební proceduru. Prameny je třeba využívat a interpretovat komplexně, jako provázaný celek, který různým způsobem vypovídá o společném předmětu zájmu. Teprve potom se nám může podařit pochopit kontext a priority doby, zasadit události do aktuální situace a správně vyhodnotit cíl snažení jednajících aktérů.

Nejvýznamnějším narativním pramenem, či lépe souborem pramenů pro výzkum papežských dějin 11. a 12. století zůstává tzv. *Papežská kniha* (*Liber pontificalis*). Shromažďuje množství textů od vícero autorů, navíc několikrát přepracovávaných a doplňovaných, což vedle značné informační hodnoty zároveň znesnadňuje jejich přesné zařazení a posouzení relevantnosti sdělovaných údajů.²² Pokud pomíneme první pokusy o editování tohoto komplikovaného pramene v 17. a 18. století,²³ za první moderní kritické edice vděčíme francouzskému badateli Louisi Duchesnemu,²⁴ popř. německému historikovi Theodoru Mommseno-

22 Komentář k významu a obsahu *Liber pontificalis* srov. Bertolini, Ottorino. Il „Liber Pontificalis“, in: *La Storiografia altomedievale*. 1. díl. Spoleto: Presso la sede del Centro, 1970, s. 387–456; Noble, Thomas F. X. A New Look at the „Liber Pontificalis“. *Archivum Historiae Pontificiae* 23 (1985), s. 347–358.

23 První edice vyšla v Mohuči v roce 1602 zásluhou Johanna Busaeua, další v Paříži v polovině 17. století a konečně mezi lety 1718–1735 editoval texty Francesco Bianchini, z něhož potom vycházely doplněné reedice Muratoriho (jako 3. díl *Scriptores rerum Italicarum*), popř. Migneho (127. a 128. díl řady *Patrologia latina*).

24 *Liber Pontificalis*. *Texte, introduction et commentaire*. 2 díly. Ed. Louis Duchesne. Paris: Ernest Thorin, 1886, 1892.

vi, který však stihl editovat jen první část *Liber pontificalis*, zahrnující papežské životy do konce pontifikátu papeže Konstantina († 715).²⁵ Pro můj výzkum je tudíž relevantní Duchesneho edice, konkrétně její druhý díl, obsahující tři důležité soubory textů – dílo Petra Guillermiho (oddíl VI.), Římské anály (oddíl VII.) a životy papežů od kardinála Bosona (oddíl VIII.).²⁶

Všechny tři výše zmíněné prameny mají pro můj výzkum neocenitelný význam, současně však přinášejí četná úskalí, daná obtížemi při určení přesného data jejich sepsání, stranicováním autorů či zřejmými redakčními úpravami, jimiž texty prošly. Zřetelné to je už u prvního souboru, jehož autorem byl knihovník okcitánského opatství Saint Gilles Petr Guillermi (Pierre-Guillaume). Jeho dílo, datované k roku 1142, zahrnuje životy papežů od 9. (Jan VIII.) do 12. (Honorius II.) století, přičemž v první části se autor omezuje jen na několikařádkové biografické záznamy. Od poloviny 11. století se ale rozsah sdělení výrazně rozšiřuje; není však pochyb, že autor v podstatě jen přebíral a nanejvýše upravoval jiné texty, k nimž se díky svému dobře informovanému klásteru dostal. Duchesne byl přesvědčen, že tyto pro nás nejdůležitější životy papežů sepsal kardinál Pandulf z Alatri (Pandolfo da Alatri, † 1138), synovec vlivného kuriálního kardinála Huga z Alatri (Ugone da Alatri, † 1121), hrajícího důležitou roli za pontifikátů papežů Paschala II., Gelasia II. a Kalixta II.²⁷ Ačkoliv moderní výzkum zpochybnil, že by bylo možné přisoudit Pandulfovi všechny životopisy, v případě Paschala II., Gelasia II., Kalixta II., popř. Honoria II. o tom nepochybujeme. Pandulfův soubor

25 *Gesta Pontificum Romanorum*. 1. díl: *Liber Pontificalis* (MGH). Berlin: Weidmann, 1898.

26 Vedle obou výše zmíněných edic jsou k dispozici anglické překlady (Louise Ropese Loomise z roku 1916, popř. moderní doplňky Raymonda Davise pro 8. a 9. století z let 1989–2000), zmínit je možné ještě edici Olderica Přerovského (*Liber Pontificalis nella recensione di Pietro Guglielmo OSB e del card. Pandolfo glossato da Pietro Bohier OSB, vescovo di Orvieto*. 3 díly. Roma: Libreria Ateneo Salesiano, 1978). K edicím srov. přehledně Franklin, Carmela Viricillo. Reading the Popes: The Liber pontificalis and Its Editors. *Speculum* 92 (2017), č. 3, s. 607–629, popř. záznam debaty k editorské práci na *Liber pontificalis* v rámci kolokvia Francouzské školy v Římě s názvem „Monseigneur Duchesne et son temps“ (Arnaldi, Girolamo – Bertolini, Onorino – Campana, Augusto – Vogel, Cyrille. *Intorno al Liber Pontificalis: Débat introduit par Girolamo Arnaldi*, in: Henri-Iréné Marrou /ed./ *Monseigneur Duchesne et son temps. Actes du Colloque organisé par l'École française de Rome, Palais Farnèse, 23–25 mai 1973*. Rome: École Française de Rome, 1975, s. 129–140).

27 Moderní historiografie 20. století dávala zpočátku Pandulfovi přídomek „z Pisy“ (Pisano). Jedná se však o evidentní omyl, ztotožňující biografa Pandulfa se stejnojmenným kardinálním knězem od kostela Dvanácti apoštolů Pandulfem z Pisy, který žil o generaci později (1140/1145–1210). Více k tématu a jeho osobě včetně dalších odkazů na literaturu Anzoise, Stefania. Pandolfo da Alatri, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 80. díl. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 2015, s. 715–718.

je tudíž velmi autentický, neboť se autor bezpochyby mohl opřít o důvěrné informace svého strýce; blízkost autora k popisovaným záležitostem je ovšem zároveň nevýhodou tohoto pramene. Pandulf náležel mezi aktivní podporovatele schizmatického vzdoropapeže Anakleta II. (pontifikát 1130–1138), který ho také jmenoval členem kardinálského kolegia. Nebyl tudíž nestranným pozorovatelem a interpretátorem událostí, o nichž psal, zejména pro pontifikáty Gelasia II. a Kalixta II., kdy má tendenci vyzdvihovat roli svého ochránce Petra Pierleoniho (Pietro Pierleoni), tedy výše uvedeného budoucího (vzdoro)papeže Anakleta.

Obdobná opatrnost je nutná i u dalšího Duchesnem zařazeného pramene, u Římských analů (*Annales Romani*). Dílo se snaží o chronologickou prezentaci římských událostí v 11. a 12. století, konkrétně pro čtyři úseky – 1044–1073, 1111, 1116–1121 a 1182–1187. Opět se jedná o jeden z klíčových pramenů, o němž se ještě Duchesne domníval, že mohl původně tvořit jeden celek, z něhož se nám dochovaly jen výše uvedené záznamy. Nyní se již historiografie kloní k názoru, že autorů letopisů muselo být více a nemusely zahrnovat všechny roky. Současně vyznění některých částí naznačuje, že neexistovala ani jednotná ideová linie textu; první část zahrnující roky 1044 až 1073 vykazuje procísařské tendence, zatímco pozdější text již potvrzuje příklon k papežské straně.²⁸ Také třetí soubor pramenů, jež shromáždil kardinál Boso († 1178), přináší mnoho důležitých popisů a informací, přičemž není pochyb o dobrém přehledu a obeznámenosti autora s prostředím papežské kurie. Kardinál Boso byl dřívější historiografií považován za příbuzného papeže Hadriána IV. (1154–1159), který měl být i hlavním zdrojem jeho informací. Moderní výzkum však tyto rodinné vazby zpochybnil a identifikoval Bosona s boloňským kanovníkem stejného jména, jenž se rovněž pohyboval v blízkosti papežského stolce²⁹ a za pontifikátu Hadriána IV. a jeho nástupců učinil značnou církevní kariéru – mj. byl kancléřem a papežským komořím, dosáhl kardinálské hodnosti a zásadní roli sehrál při schizmatické volbě v roce 1159, při níž se postavil za později legitimního papeže Alexandra III.

28 Vedle Duchesneho edice (331–350) lze využít starší edici v rámci Monumenta Germaniae Historica. Obsahový a kodikologický rozbor pramene přináší Whitton, David. The Annales Romani and Codex Vaticanus Latinus 1984. *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il medio evo* 84 (1972–1973), s. 125–143, včetně důležitých zjištění ohledně časového zařazení některých pasáží.

29 Především kardinála Kvida od sv. Kosmy a Damiána, kterého ve 30. a 40. letech 12. století doprovázel při legacích do Španělska a do dalších regionů.

Při pohledu na Bosonovo zpracování papežských životů vynikne značný rozsah a prezentované podrobnosti vyprávění. Zatímco v případě pontifikátů papežů od Jana XII. po Alexandra II. není možné přehlédnout, že se opíral o převzaté zdroje a musel se spokojit s omezeným množstvím informací,³⁰ od pontifikátu Řehoře VII. nastává zřetelná změna a Boso rozvíjí rozsáhlý obraz druhé poloviny 11. a první poloviny 12. století, přičemž se vedle již existujících zdrojů mohl opřít o své vlastní znalosti a zkušenosti, stejně jako o vyprávění kuriálních aktérů či rozsáhlý soubor písemností papežské kanceláře.³¹ Kvalita a množství uváděných detailů se však často liší, takže jeho zpracování spíše slouží k ověřování tvrzení jiných pramenů.

Pozoruhodný pramen, jenž přináší množství důležitých informací a pohledů na události v celém mnou sledovaném období, představuje kronika benediktinského kláštera na Monte Cassinu. Jedná se o dílo, které sice primárně upírá pozornost na dějiny a významné osobnosti tohoto mateřského kláštera benediktinského mnišství, s ohledem na jeho význam v rámci celého latinského křesťanství a skutečnost, že právě tato klášterní instituce soustřeďovala množství unikátních písemností a rozvíjela dobovou vzdělanost, její význam zásadně přesahuje rovinu prosté mnišské historie. Text je rámcově rozčleněn podle období správy jednotlivých opatů a ve čtyřech knihách mapuje dobu od založení kláštera v roce 529 do konce třicátých let 12. století. Všímá si přitom jak všech důležitých záležitostí, které zasahovaly do života mnišské komunity, tak i řady dalších událostí, které považovali autoři textů za hodné zaznamenání – vše v souvislosti s rostoucím významem opatství a jeho církevně-politickou a ekonomickou rolí. Také proto zde můžeme nalézt podrobné zprávy o papežské a císařské politice, zásadních událostech vývoje střední a jižní Itálie či životě v biskupských i šlechtických sídlech, a to včetně odkazů na důležité listiny, které již není možné jinde nalézt.³²

30 Textový a obsahový rozbor dokládají závislost na Bonizonovi ze Sutri a jeho díle *Liber ad amicum* z roku 1086. K tématu je zásadní především Förster, Thomas. *Bonizo von Sutri als gregorianischer Geschichtsschreiber*. Hannover: Hahn, 2011.

31 K Bosonovi jakožto papežskému historiografovi srov. Engels, Odilo. Kardinal Boso als Geschichtsschreiber, in: Týž – Erich Meuthen – Stefan Weinfurter (ed.). *Staufstudien: Beiträge zur Geschichte der Staufer im 12. Jahrhundert. Festgabe zu seinem sechzigsten Geburtstag*. Sigmaringen: Thorbecke, 1988, s. 203–224.

32 Základní komentář a představení *Kroniky z Monte Cassina* přináší úvod edice Hartmuta Hoffmanna v rámci řady Monumenta Germaniae Historica (*Die Chronik von Montecassino/Chronica monasterii Casinensis* /MGH Scriptores in Folio. 34. díl/. Ed. Hartmut Hoffmann. Hannover: Hahn, 1980, zejm. s. VII–XXX), popř. Fagnoni, Anna Maria. Storia di un testo: la Cronaca di Montecassino. *Studi medievali* 25 (1984), Ser. 3, s. 813–832.

Kronika vznikla ve stejném období, které představuje předmět mého badatelského zájmu, tj. mezi sedmdesátými léty 11. století a polovinou 12. století. Význam to má dvojitý – jednak autoři dokázali pro „svoji“ dobu shromáždit poměrně značné množství zpráv, které do kroniky zapracovali. Dále se mohli opřít o mnohá svědectví svých současníků a solidní množství dobových pramenů, včetně rozsáhlého archívu a skriptoria vlastního kláštera. Současně však aktuálnost doby, v níž byl text kroniky zpracováván, představuje nepřehlédnutelnou komplikaci. Interpretace a důrazy, které kronika přináší, jsou úzce spjaty s názorovým světem jejich autorů, který bezpochyby ovlivňoval i vyznění jednotlivých pasáží, včetně těch, jež se týkají papežských voleb. Vidíme to u obou hlavních autorů klášterních dějin, tj. jak Lva Marsicana, tak Petra Diákona, u jejichž osob je třeba se tudíž i blíže zastavit. Zejména montecassinský knihovník a vzdělaný autor řady dalších církevních a hagiografických textů Lev (Leo Marsicanus, známý také jako Lev z Ostie či Lev Knihovník, † 1115) představuje pro vhled do raného období gregoriánského papežství neocenitelný zdroj informací. Jako autor prvních tří knih kroniky³³ ve svém textu spojil kultivovaný styl psaní se schopností detailně zachytit většinu důležitých skutečností, potřebných pro poznání příčin a souvislostí prezentovaných událostí. Jménem svého kláštera opakovaně navštěvoval papežské synody (např. 1078 na Lateránu, 1089 v Melfi, 1098 v Beneventu) a od konce 11. století se pohyboval přímo na papežském dvoře. Rychle pronikl do řad nejvyšší kuriální hierarchie a nejdříve jako kardinální jáhen, a poté dokonce v pozici kardinálního biskupa z Ostie (1102/1107–1115) spoluutvářel podobu papežské politiky za pontifikátu Paschala II. I díky těmto skutečnostem představují římské události důležitou součást jím zachycených pasáží kroniky, a poskytuje nám tudíž mnoho detailů i ohledně papežských voleb (zejména 1046, 1054, 1057, 1058/1059, 1061). V této souvislosti je současně nutné kriticky přistupovat k jeho „nestrannosti“, byť na druhé straně nelze pominout skutečnost, že své pasáže kroniky zapsal ještě před svým vstupem do „velké papežské politiky“, tj. své záznamy končí rokem 1075.³⁴

33 Editor kroniky Hartmut Hoffmann hodnověrně prokázal Lvovo autorství do 33. kapitoly třetí knihy včetně, srov. *Die Chronik von Montecassino*, s. XII–XXX.

34 K postavě a dílu Lva Marsicana srov. především biografické heslo Dell’Omo, Mariano. Leone Marsicano (Leone Ostiense), in: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 64. díl. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2005, s. 552–557, popř. k jeho činnosti v montecassinském skriptorium McCready, William D. Leo of Ostia, the Montecassino Chronicle, and the „Dialogues“ of abbot Desiderius. *Mediaeval Studies*, 62 (2000), s. 125–160, a Fragnoni, Anna Maria. Un cronista

Obdobně obezřetně je třeba přistupovat k zápisům druhého autora montecassinské kroniky Petra Diákona.³⁵ Jednak je třeba s lítostí konstatovat, že jím zpracované pasáže, tj. období od poloviny sedmdesátých let do roku 1138 představují v mnoha ohledech jasný odklon od intenzivního zájmu o papežskou politiku a římské události. V širším rámci samozřejmě i nadále přináší řadu důležitých informací a navzdory absenci detailů o průběhu papežských voleb³⁶ nepomíjí celkový kontext událostí a přinejmenším nám umožňuje si ověřit hodnověrnost trendů prezentovaných v jiných pramenech.³⁷ Ne vždy se však můžeme spolehnout na objektivnost jím zaujímaných stanovisek, což může souviset s napjatou situací ve třicátých letech 12. století, kdy klášter na Monte Cassinu, obdobně jako jeho neméně významná sestra v Cluny, čelil zvýšenému tlaku ze strany papežství.³⁸ Konflikt klášterního společenství s papežem Inocencem II. se zákonitě promítal i do vztahu autora kroniky k papežské kúrii, resp. ovlivnil jeho hodnocení vzdoropapeže Anakleta II. – s ohledem na skutečnost, že vzdoropapež ještě jako kardinál Petr Pierleoni sehrál důležitou roli při volbách Gelasia II. či Kalixta II., nutně se preference Petra Diákona z třicátých let promítaly i do posouzení událostí předchozích.³⁹

Totéž lze do jisté míry tvrdit i o řadě dalších narativních pramenů, např. pro tzv. *Beneventskou kroniku*, jejímž autorem byl papežský notář

medievale al lavoro: Leone Ostiense e la prima riduzione della Cronaca Cassinense. Problemi di analisi. *Scripta philologa* 2 (1980) s. 52–129.

35 Stranou je třeba ponechat přínos třetího autora Kvida, který měl zpracovat období od roku 1075 do 1127, ale jehož práci následně Petr Diákon přepracoval natolik, že již nelze určit jeho autorský přínos. Srov. Schmidt, Wilhelm. Guido von Monte Cassino und die „Fortsetzung“ der Chronik Leos durch Petrus Diaconus, in: Leo Santifaller (ed.). *Festschrift Albert Brackmann dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern*. Weimar: Böhlau, 1931, s. 293–323. K postavě Petra Diákona srov. Dell’Omo, Mariano. Pietro Diacono, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 83. díl. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2015, s. 470–473.

36 Byť ne vždy, např. pro pontifikát Viktora III., bývalého opata montecassinského kláštera, přináší autor značné množství informací.

37 Srov. přehlednou studii Dell’Omo, Mariano. Da Paolo Diacono a Pietro Diacono: Montecassino medievale e la tradizione classica, in: Týž (ed.). *Virgilio e il Chiostro. Manoscritti di autori classici e civiltà monastica*. Roma: Palombi, 1996, s. 55–66.

38 Papež Inocenc II. se v rámci probíhajícího schizmatu (1130–1138) opíral o tzv. nové řády (cisterciáci, premonstráti), zatímco benediktinské fundace měly přece jen trochu blíže k jeho konkurentovi Anakletovi II. Obvinění vyslovená proti Monte Cassinu se pokusil „vyřešit“ císař Lothar III., který klášter navštívil (1137) a v rámci veřejného slyšení chtěl verifikovat oprávněnost výtek. Jedním z úspěšných obhájců klášterních zájmů byl mj. i Petr Diákon, který měl císaře natolik zaujmout, že ten uvažoval o jeho zařazení mezi dvorské kaplany.

39 Pro doplnění kontextu je třeba do posouzení hodnověrnosti výpovědí montecassinské kroniky zahrnout i měnící se vztah k Normanům, kteří v celém sledovaném období od sedmdesátých let zasahovali do zájmové sféry opatství a s nimiž papežství stále intenzivněji upevňovalo své vazby.

a soudce v Beneventu jménem Falko (Falcone di Benevento, konec 11. století – 1144).⁴⁰ I když stály v centru autorovy pozornosti především události spojené s jeho rodným městem, v němž jeho rodina patřila k tradičním elitám, neztrácel ze zřetelu ani širší politickou situaci celého středního a jižního regionu Apeninského poloostrova – Benevento, jako klíčové město na jižních hranicích Církevního státu, náleželo do bezprostřední zájmové sféry papežství, které sem i dosazovalo své správce (rektory) a současně čelilo zvyšujícímu se tlaku normanských vládců z jihu. Falko měl díky tomu poměrně spolehlivé informace o většině důležitých záležitostí z prostředí papežské kurie, a pokud mu lze věřit, jako očitý svědek či přímý účastník rozhovorů s vysoce postavenými členy papežského dvora neměl problém proniknout „pod pokličku“ toho, co se událo v prvních dekádách 12. století. Ani jeho výpovědi ale nejsou zcela nestranné. Jako příslušník starší a na tradiční elity navázané vrstvy langobardské společnosti s rostoucím rozladěním sledoval vzestup normanského vlivu jak na papežství, tak na Benevento samotné.⁴¹ Jeho loajalita k papežskému úřadu tím nebyla nijak oslabena a autor *Beneventské kroniky* setrvale zastává propapežská stanoviska, přesto nelze přehlédnout, že jeho sympatie patřily těm skupinám uvnitř kurie a římské společnosti, které se snažily udržet tradiční a konzervativní nastavení vztahů ve střední Itálii.

Samotná kronika zahrnuje prezentaci událostí mezi lety 1102 až 1140, přičemž je více než pravděpodobné, že původní Falkův text obsahoval na začátku i na konci ještě další pasáže, dnes již ztracené.⁴² Autor začal psát své záznamy zřejmě po roce 1127, a to v několika na sebe navazujících časových úsecích. A ačkoliv se snažil napodobovat antizující styl, nevyhnul se jisté monotónnosti a formálnosti svého textu. Pro posouzení hodnověrnosti jeho sdělení, stejně jako hodnocení popisovaných událostí, je však jednoduchost jeho vyjadřování spíše výhodou – jako očitý svědek precizně líčí jednotlivé události a podává velké množství přesných

40 *Falconis Beneventani Chronicon Beneventanum*. Ed. Edoardo D'Angelo. Firenze: SISMEL, 1998.

41 Postavou Falka z Beneventa se zabývá např. biografický medailon v italském biografickém slovníku (Cuozzo, Errico – D'Angelo, Edoardo. Falcone Beneventano, in: *Dizionario biografico degli italiani*. 44. díl. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1994, s. 321–325), kde jsou i odkazy na další relevantní literaturu.

42 Předpokládáme, že se ztratily zápisy pro roky 1099–1103 a 1140–1149, u nichž ale panuje domněnka, že se mohly zachovat v rámci tzv. Papežsko-císařské kroniky (*Chronica Romanorum pontificum et imperatorum ac de rebus in Apulia gestis*) z cisterciáckého kláštera Santa Maria di Ferrara, jež sice byla sepsána až ve 13. století, ale zahrnuje i řadu starších pramenů – viz Ignoto monaco cistercense. *Cronaca Santa Maria della Ferrara*. Ed. et trans. Massimo Oldoni – Umberto Caperna. Cassino: F. Ciolfi, 2008.

dat a citací z dokumentů. Pokud se o některých událostech vyjadřuje s příkrostí a zjednodušeně, je jeho motivace poměrně lehce identifikovatelná a umožňuje nám se správně zorientovat.⁴³ Obecně tak *Beneventská kronika* představuje poměrně spolehlivý zdroj informací, zejména tam, kde se mohl autor opřít o osobní zkušenosti.⁴⁴

Mezi prameny, které prezentují dějiny v celém mnou sledovaném období, tj. minimálně od poloviny 11. do konce třicátých let 12. století, náleží také *Církevní historie* (*Historia ecclesiastica*) anglo-normandského benediktina Orderika (Ordericus Vitalis 1075 – po 1142).⁴⁵ Jedná se o dílo v mnoha směrech mimořádné – autor sice až na výjimky krátkých pobytů (např. r. 1132 v Cluny) zůstal věrný svému klášteru Saint Évrout, kam vstoupil již v jedenácti letech, přesto dokázal vytvořit text označovaný za jedno z nejkompexnějších zpracování západoevropských dějin 11. a 12. století. Důvodem bylo zejména postavení jeho kláštera, který měl mnoho majetku i mimo Normandii a díky propojení s kláštery ve Francii či jižní Itálii udržoval živý kulturní a informační kontakt se zbytkem latinského křesťanstva. Do kláštera také přicházelo na stáří mnoho světských osob, z jejichž vyprávění mohl autor čerpat, i když nebyl očitým svědkem událostí.

Zájem Orderika je zaměřen především na normandskou a anglickou oblast, pro níž nám podává neocenitelné informace. Současně však neopomíná ani zbytek Francie, stejně jako hlavní události v Říši, Itálii či v okolí papežského dvora. Z celkem třinácti knih, které dílo tvoří, jsou nejdůležitější knihy 7 až 13, v nichž autor letopiseckou formou přináší mnoho detailních informací, a hlavně hodnotících komentářů k záležitostem, které jsou v jiných pramenech sotva zmíněny. Začíná rokem 1082 a postupně se dostane až k zajištění anglického krále Štěpána v roce 1141,

43 Vidíme to především u jeho stranictví ve prospěch frakce papeže Inocence II. proti anakletovské straně, což odráží jeho vlastní zkušenost při papežském schizmatu z roku 1130. Po počátečním váhání se po roce 1132 přiklonil na stranu Inocence II. a aktivně bojoval jak proti příznivcům druhého kandidáta, tak jejich normanským podporovatelům. V důsledku toho musel i odejít do exilu a prožil různé ústrky, což zřejmě ovlivnilo jeho vnímání událostí, a to i zpětně, tj. např. ve vztahu k volbám Gelasia II. a Kalixta II.

44 K Beneventské kronice srov. vedle starších studií Antonia Pagana (Di Falcone Beneventano e della sua cronaca, in: Luigi Alfonsi /ed./, *Studi di letteratura latina medievale*. Nicotera: Ist. ed. calabrese, 1931, s. 179–230) a Eleny Gervasio (Falcone Beneventano e la sua cronaca. *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano e Archivio Muratoriano* 54 /1939/, s. 1–129) zejména práce editora nejnovějšího vydání *Beneventské kroniky* Edoarda D'Angela (Studi sulla tradizione del testo di Falcone Beneventano. *Filologia Mediolatina* 1 /1994/, s. 129–181, popř. úvod k jeho kritické edici kroniky, s. V–CLXIV).

45 Viz Ordericus Vitalis. *Historiae ecclesiasticae: libri tredecim*. 3. a 4. díl. Ed. Auguste Le Prevost. Paris: Julius Renouard et Socios, 1845 a 1852.

kdy končí s několika přesahy pro rok následující.⁴⁶ Kvalita pasáží, které zachycují volby jednotlivých papežů, je poněkud kolísavá – někdy se autor bohužel omezuje na prostou zmínku zvolení a přidává několik základních údajů (např. u volby Gelasia II.), pokud se ale volba propojí s jinou, pro autora důležitou skutečností, dokáže připojit velmi zajímavé detaily (např. u Kalixta II., který byl zvolen v době odchodu části kurie do francouzského exilu).

Z říšských pramenů mimořádné hodnoty, které mají ambici informačně pokrýt celé sledované období, je možné vyzdvihnout dílo benediktinského opata Ekkeharda z Aury († 1125), známé většinou pod názvem *Světová kronika*.⁴⁷ Tento vzdělaný autor stál ve středu říšské církevní atmosféry prvních dekád 12. století a vynikal jak obeznameností s událostmi, které prezentuje, tak schopností uchovat si celkový kontext, v němž se děje odehrávají. Nelze však ani pominout, že náležel do skupiny reformního mnišstva hirsaukské skupiny, která stála pevně na straně reformního papežství a v jeho zájmu i prezentuje vyznění jednotlivých událostí, byť ne vždy a důsledně.⁴⁸ Navzdory tomu je Ekkehardův text důležitý pro zachycení říšského pohledu na probíhající církevně-politické procesy; do svého díla vkládal i citace z korespondence a dalších dokumentů, které jinak známe jen podle názvu či data v registech.

Na Ekkehardovu kroniku je třeba pohlížet v širším rámci říšské historiografie, neboť navazoval na bamberského mnicha Frutolfa, jenž dílo započal a jež potom Ekkehard rozšířil především o periodu vlády Jindřicha V. (zápisy pro léta 1098 až 1125). Určitá nevyváženost jeho hodnocení je současně způsobena i využitím a zpracováním textu dalšího autora, dnes již ztraceného díla císařského dvorského kaplana Davida Scholastika. Ekkehard zřejmě svůj text několikrát přepracovával a upravoval a snažil se propůjčit jednotlivým pasážím vyznění dle svého aktuálního

46 K osobě a dílu Orderika Vitala srov. například sborník Charles C. Rozier – Daniel Roach – Giles E. M. Gasper – Elisabeth van Houts (ed.). *Orderic Vitalis: Life, Works and Interpretations*. Woodbridge: Boydell Press, 2016, popř. Chibnall, Marjorie. *The World of Orderic Vitalis*. Oxford: Clarendon Press, 1987, a Hingst, Amanda Jane. *The Written World: Past and Place in the Work of Orderic Vitalis*. Notre Dame, in: University of Notre Dame Press, 2009.

47 Ekkehardi uraugiensis chronica, *MGH Scriptores in Folio*. 6. díl: *Chronica et annales aevi Salici*. Ed. Georg Waitz. Hannover: Hahn, 1844, s. 1–267.

48 K autorovi více Frenz, Thomas. Ekkehard von Aura († 1126), in: Werner Eberth (ed.). *Ekkehard von Aura*. Bad Kissingen: Theresienbrunnen-Verlag, 2005, s. 108–126, popř. Schmale, Franz-Josef. Ekkehard von Aura, Geschichtsschreiber, in: *Lexikon des Mittelalters*. 3. díl, sl. 1765–1766.

postoje.⁴⁹ Papežské volby tvoří významnou, byť ne příliš rozsáhlou část jeho textu. Věnuje jim pozornost zejména tam, kde se protínají s císařskými zásahy, popř. tvoří součást širší říšské politiky. V tomto ohledu je proto nutné využít i další říšské prameny, které sice nezahrnují celé námi sledované období, pro dané časové úseky však poskytují nesrovnatelně obsáhlejší a detailnější vylíčení událostí.

Říšský pohled na důležité záležitosti zejména v německém, ale částečně i italském prostoru podává druhé historické dílo, tentokrát z pera benediktinského mnicha z hesenského Hersfeldu Lamperta.⁵⁰ Autor svoje *Letopisy* sepsal kolem roku 1079 s ambicí předložit zachycení světových událostí, přičemž jeho osobní vklad je významný především pro léta 1040 až 1077. Text se vyznačuje literární kvalitou a jasností vyjadřování a zejména pro první fázi boje o investituru nenalezneme v německé historiografii 11. století srovnatelný zdroj informací a hodnocení jak popisovaných událostí, tak i charakteru a motivací aktérů. Současně však dlouho panovala jistá skepse k objektivnosti autora – Lampert náležel mezi podporovatele gregoriánské strany a jeho prezentace jednání císaře Jindřicha IV. nebyly příliš pozitivní. Díky posledním výzkumům německého historika Tilmana Struveho však došlo k rehabilitaci jeho sdělení, byť nelze popřít jasné priority, kterými se autor kroniky řídil.⁵¹ K reformní straně ho vázal již kontakt na jeho učitele, kolínského arcibiskupa Annona, který ho vzdělával na bamberské katedrální škole. Blízko reformě měl i jeho hersfeldský klášter, byť ne v radikálním smyslu; Lampert sám zastával konzervativní postoj věrného zachování benediktinské řehole a klonil se k obnovení osvědčených hodnot. Reformu podporoval spíše v duchu spolupráce světské a duchovní moci dle vzoru papežství za vlády Jindřicha III., proto zřejmě i kriticky hodnotil neschopnost mladého Jindřicha IV. uchovat s reformou korektní vztahy. V každém případě je ale cenným svědkem té skupiny říšského kléru, která s nelibostí

49 Rozbor díla prezentují například Schmale, Franz-Josef. Überlieferungskritik und Editionsprinzipien der Chronik Ekkehard's von Aura. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 27 (1971), s. 110–134, popř. Schmale-Ott, Irene. Untersuchungen zu Ekkehard von Aura und zur Kaiserchronik. *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 34 (1971), s. 403–461.

50 Lamperti Annales, in: *Lamperti monachi Hersfeldensis opera* (MGH Scriptores in usum scholarum. 38. díl). Ed. Oswald Holder-Egger. Hannover: Hahn, 1894, s. 1–304.

51 Srov. především Struveho disertaci, publikovanou jako Struve, Tilman. Lampert von Hersfeld: Persönlichkeit und Weltbild eines Geschichtsschreibers am Beginn des Investiturstreits. *Hesisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 19 (1969), s. 1–123, a 20 (1970), s. 32–142, popř. z poslední doby tematickou studii Struve, Tilman. Lampert von Hersfeld, der Königsraub von Kaiserswerth im Jahre 1062 und die Erinnerungskultur des 19. Jahrhunderts. *Archiv für Kulturgeschichte* 88 (2006), č. 2, s. 251–278.

pozorovala horšící se komunikaci císařského dvora s reformní papežskou frakcí, a tudíž i neklid panující uvnitř německého mnišství i episkopátu. Tyto postoje se následně promítly i do jeho hodnocení popisovaných událostí.⁵²

Významné jsou také *Letopisy* benediktinského opatství v bavorském Niederaltaichu.⁵³ Pramen zahrnuje širší říšské a středoevropské dějiny (samozřejmě s důrazem na jihoněmecký region), přičemž opět nejdůležitější svědectví se nacházejí v jeho druhé části, vymezené léty 1032–1073. Zde se neznámý niederaltaišský mnich opíral o dnes již ztracené starší *Hildesheimské letopisy*, dále o *Kroniku Hermana z Reichenau* (do r. 1054), a zejména o vlastní vzpomínky a informace. A také on poměrně kriticky pohlížel na vývoj říšských poměrů po smrti Jindřicha III.; jak doba regentství, tak následná samostatná vláda Jindřicha IV. pro něj byly obdobím nežádoucích konfliktů a rozporů v církvi i společnosti. Nebyl sice vždy tak jednoznačný v negativním hodnocení jako Lampert, jeho text je však třeba také řadit mezi ty prameny, které nestojí na císařské straně.⁵⁴ Přínos těchto narativních textů, úzce spojených s lokálními problémy a konkrétními církevními institucemi, je pro výzkum papežských voleb limitovaný. Až na výjimky umožňují potvrdit či vyvrátit tvrzení jiných zdrojů, anebo dokumentují dobovou atmosféru a reflektují problémy, které byly pro autory kronik a letopisů stále důležité. V tomto ohledu je tedy nelze opomíjet, ale nemohou tvořit hlavní argumentační základ pro obhájení podstatných aspektů volební problematiky.⁵⁵

Svébytnou část pramenů tvoří polemické spisy. Již z principu se jedná o texty, které mají jasně vyčtený cíl, jimž je buď obrana své strany, osoby či myšlenky, nebo pohanění těch, které vnímají jako nepřítel (a většinou sledují oboje tendence). Práce s takto zaměřenými díly je mimořádně

52 Srov. také studii Goetz, Hans-Werner. Der Investiturstreit in der deutschen Geschichtsschreibung von Lampert von Hersfeld bis Otto von Freising, in: Christoph Stiegemann – Matthias Wemhoff (ed.). *Canossa 1077 – Erschütterung der Welt: Geschichte, Kunst und Kultur am Ausgang der Romanik*. 1. díl. München: Hirmer, 2006, s. 47–60.

53 *Annales Altahenses maiores* (MGH Scriptorum rerum Germanicarum. 4. díl). Ed. Wilhlem von Giesebrecht – Edmund L. B. von Oefele. Hannover: Hahn, 1891.

54 Rozbor *Niederaltaišských letopisů* podává např. Schwarz, Jörg. Zwischen regionaler Verankerung und europäischem Horizont: zur Darstellungsweise der „Annales Altahenses“, in: Stephan Deutinger – Roman Deutinger (ed.). *Die Abtei Niederaltaich: Geschichte, Kultur und Spiritualität von der Gründung bis zur Säkularisation*. St. Ottilien: EOS, 2018, s. 241–258, a Schieffer, Rudolf. Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Kloster Niederaltaich. *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens* 128 (2017), s. 1–15.

55 Např. věrohodnost tvrzení Ekkeharda z Aury, který ve své *Světové kronice* tvrdil, že Urban před svou smrtí designoval kardinála Rainera za svého nástupce (viz Ekkehardi uraugiensis chronica, a. 1099, s. 218).

obtížná a většinou není možné o jejich tvrzení opírat žádné podstatnější interpretace. Současně však přinášejí velké množství detailů a jinde opomíjených údajů, které mohou doplnit „oficiální“ obraz událostí, a pokud se nejedná o vysloveně tendenční snahu protivníka poškodit, je povinností každého historika kriticky pracovat i s tvrzeními takto zaměřených pramenů.⁵⁶ Mezi nejdůležitější díla náleží spisy reagující na vzrůstající napětí boje o investituru, především na konci sedmdesátých a na počátku osmdesátých let 11. století, kdy se vytrácela pravděpodobnost nalezení kompromisu mezi papežem Řehořem VII. a císařem Jindřichem IV. Práce koncipované v této době nejen brání skupiny, k nimž se hlásí, ale současně se snaží popsat a interpretovat podhoubí, z něhož konflikt vyrostl, a „odhalují“ provinění protistrany. Míra tendenčnosti se může u jednotlivých děl lišit, všechny však charakterizuje malá ochota prezentovat situaci neutrálně či vyváženě; naopak je zřetelná jednotná linie rozlišující dobro a zlo a nelze přehlédnout snahu o „správnou“ interpretaci i starších událostí.⁵⁷

Typickým reprezentantem procísařské polemické literatury této doby je dílo bývalého císařského kaplana a později biskupa ze severoitalské Alby Benzona, nazvané *Sedm knih pro císaře Jindřicha IV. (Ad Heinricum IV imperatorem libri VII)*.⁵⁸ O životě autora víme jen dílčí detaily (snad pocházel z jihu Apeninského poloostrova a strávil několik let u sálského dvora), celý svůj život však úzce spojil se službou císařské straně a navzdory různým protivenstvím jí zůstal loajální až do konce života. Jasně se profiloval už na počátku šedesátých let 11. století, kdy se z císařského pověření snažil získat v Římě podporu pro vzdoropapeže Honoria II. (Kadala z Parmy) a procísařské pozice zastával i proti papeži Řehořovi VII. Po útocích severoitalských pataristů musel opustit svoji diecézi (snad 1076 či 1077) a nakonec našel azyl na císařském dvoře, kde v druhé polovině osmdesátých let sepsal výše uvedené dílo. V jeho případě je polemické nastavení natolik zřejmé, že dílo jako celek i jeho jednotlivé části vytvářejí hlasitou obžalobu gregoriánského papežství jakožto ničitele starých a legitimních pořádků. Možnost nelezení kompromisu je předem vyloučena – gregoriáni jsou pro něj dábelským zlem, jemuž se musí čelit, jinak

56 Klady a zápory historikovy práce s polemickými spisy rozebírá např. Goetz, Hans-Werner. *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im hohen Mittelalter*. Berlin: Akademie, 1999, s. 311–320.

57 Komplexní rozbor jednotlivých polemických spisů bude podán níže při volbách papežů Řehoře VII., Viktora III. či Urbana II., kde tvoří integrální součást dobového diskurzu.

58 Editováno jako *Ad Heinricum IV. imperatorem libri VII/Sieben Bücher an Kaiser Heinrich IV.* (MGH Scriptores rerum Germanicarum. 65. díl). Ed. Hans Seyffert. Hannover: Hahn, 1996.

se řád světa, církve a společnosti zcela zhroutí. Neudíví nás proto, že ideálem pro něj je silná císařská autorita a vzorem velcí panovníci, kteří neustoupili církevním radikálům (např. císař Ota III.).⁵⁹

Míra odporu k církevní reformě gregoriánského stylu bohužel zmenšuje možnosti využít jeho prezentace jako objektivní popis situace. Dílo prokazuje osobní animozitu ke klíčovým osobnostem reformy, hlavně papežům Alexandrovi II. a Řehoři VII. (prvního nazývá *Asinelmus* či *asinus hereticus*, druhého zase *Folleprand manicheus* či *diabolus cucullatus* apod.), což bezpochyby odráží i osobní frustrace, dané jednak neúspěchem při snaze prosadit v Římě Honoria II., jednak pronásledováním od Řehořových stoupců v sedmdesátých letech 11. století. Přitom právě on přináší řadu zajímavých detailů z voleb, zejména Mikuláše II. a Alexandra II., které se v jiných dílech nevyskytují. Jeho stranickost je tedy neoddiskutovatelná a význam jeho díla je především ve smyslu zachycení atmosféry a interpretačních náhledů v císařském táboře či mezi Jindřichovi loajálními vysokým duchovenstvem. V tomto ohledu poskytuje neocenitelné svědectví, k němuž je třeba přihlédnout při úvahách o motivacích vedoucích ke vzniku úprav volebních ustanovení původního papežského dekretu z roku 1059 či o náladách mezi severoitalským episkopátem v druhé polovině osmdesátých let 11. století.⁶⁰

Na opačné straně polemického spektra nalezneme obdobně koncipované texty, byť nemohou svojí jednostranností Benzonovi konkurovat. U většiny z nich je možno spíše vysledovat alespoň v některých pasážích viditelnou tendenci podpořit sobě příznivou stranu, než aby cíleně a nekriticky prezentovaly jeden správný pohled. V širším smyslu se těmito rysy vyznačují některé dopisy a k nim připojené traktáty ostijského biskupa a čelního představitele italského asketického mnišství Petra Damianiho či některé pasáže z kroniky Lamperta z Hersfeldu. Čelním

59 Srov. např. jeho zvolání: „... spiritus tercii Ottonis et utinam spiritum tercii Ottonis.“ Viz tamtéž, 3. kniha, kap. 6, s. 284.

60 Základní analýzu osobnosti a díla Benzona z Alby přináší sice již starší, ale v hlavních tezích stále platný výzkum publikovaný v díle Lehmgrübner, Hugo. *Benzo von Alba: ein Verfechter der kaiserlichen Staatsidee unter Heinrich IV. Sein Leben und der sogenannte „Panegyrikus“*. Berlin: Gaertner, 1887. Z něj vychází další starší historiografie, mapující vztahy císařství a papežství v této době (např. Schramm, Percy Ernst. *Kaiser, Rom und Renovatio: Studien zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit*. Leipzig: Teubner, 1929, s. 258–274, či Fliche, A. *La réforme grégorienne*. 3. díl, s. 216–249). Nejnovější výsledky výzkumu prezentuje potom Sagulo, Saverio. *Ideologia imperiale e analisi politica in Benzone, vescovo d'Alba*. Bologna: CLUEB, 2003. Komplexní medailonek Benzona přináší také Giovanni Miccoli. Benzone d'Alba, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 8. díl. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1966, s. 726–728.

představitelem progregoriánské polemiky je však zejména Bonizo ze Sutri (* 1045) – právník, literát a přesvědčený příznivec církevní reformy, s nímž se identifikoval během pontifikátu Alexandra II. Na konci sedmdesátých let převzal biskupský stolec v Sutri a v papežských službách jako legát a diplomat sloužil v podstatě až do své smrti v polovině devadesátých let 11. století. Také jeho postoje bezpochyby ovlivnila prožitá utrpení, kterým byl vystaven při papežsko-císařské konfrontaci. V roce 1082 padl do rukou císařských úřadů a zachránil ho až útěk a ochrana vlivné hraběnky Matyldy Toskánské. Rovněž jeho další snaha prosadit se jako správce biskupství v Piacenze dopadla katastrofálně – opozice ho zajala a zmrzačila, takže sotva zachránil vlastní život.

Své názory i prožitá zklamání vyjádřil v několika dílech, z nichž je významný hlavně moralistně-právnícký spis *O křesťanském životě* (*De vita christiana*) a potom polemický spisek *Kniha přáteli* (*Liber ad amicum*).⁶¹ Právě v tomto druhém díle, sepsaném ve stejné době jako Benzonův spis,⁶² vstupuje do otevřené polemiky s císařským pojetím vztahů duchovní a světské moci. Na rozdíl od poněkud neuspořádaného Benzonova stylu se snaží ve formě lineárně prezentovaných církevních dějin poukázat na neustálé a negativní zásahy vládců do církevních svobod a postuluje nutnost nového přístupu.⁶³ Důležité jsou pro nás zejména ty pasáže, které se týkají období reformního papežství, a to až do konce pontifikátu Řehoře VII. Opětovně však nelze přehlédnout, že autor je veden jasnou snahou obhájit jednání své strany a vykládá většinu událostí tak, aby upozornil na nelegitimnost císařských postupů. Hloubkou myšlenek ale Bonizo jednoznačně překonává pouhou polemiku – v principu se spíše jedná o teologicko-historickou a ekleziologickou reflexi vývoje církve. Autora zajímají podobné otázky, které si před staletími v okamžiku krize křesťanské společnosti kladl i Aurelius Augustinus ve svém díle *O obci Boží* a nebudeme daleko od pravdy, pokud spis zařadíme po bok jeho starších předchůdců Petra Damianiho či Humberta ze Silvy Candidy. Tím spíše však musíme kriticky nahlížet na faktografickou hodnotu díla; Bonizo sleduje trochu jiné cíle než technický popis událostí a jednotlivé činy vřazuje do širšího interpretačního kontextu.

61 Dílo je editováno jako Bonizonis episcopi Sutriini Liber ad amicum, in: *MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum*. 1. díl. Ed. Ernest Dümmler. Hannover: Hahn, 1891, s. 571–620.

62 Benzo v několika pasážích na Bonizona přímo reaguje, byť není jisté, že glosuje právě toto dílo.

63 Celým dílem se jako červená nit vinou dvě hlavní otázky: proč církev není schopna uspět v boji za svá práva a svobody, zatímco nepřítel stále vítězí, a zda je možné v tomto boji použít i násilí a zbraně.

Problematicnost využití jeho textu je tedy zřejmá především tam, kde upravuje vyznění chování jednotlivých aktérů. Současně však nelze zapomenout na to, že právě jeho pohled na události papežského dvora až nekriticky věrně převzal do svého díla kardinál Boso, což problematizuje i ranější pasáže jeho části *Papežské knihy*.⁶⁴

Ve srovnání s výše prezentovanými kronikářskými či polemickými díly je poměrně omezená využitelnost textů hagiografického či pseudo-hagiografického charakteru. Jejich přínos pro poznání dobového myšlení, či dokonce jako zdrojů relevantních informací, které by nám umožnily doplnit obraz papežských voleb, nepřesahuje několik ojedinělých glos a spíše ukazuje pozdější tradici a reflexi určitých momentů výběru nového papeže. Platí to především pro hagiografii papeže Řehoře VII. z pera řezenského klerika Pavla z Bernriedu, který jako přesvědčený stoupenec církevní reformy navštívil Řím a utvrzen zde ve svém ideálu sepsal biografickou glorifikaci této klíčové postavy boje za církevní svobody.⁶⁵ Při svém pobytu v Itálii se seznámil s řadou dokumentů a znal některé Řehořovy dopisy, ale nekritický pohled na papeže limituje využití jím předkládaných příběhů a charakteristik. Význam má jeho dílo většinou tam, kde se vyjadřuje k nejasnostem recepce některých událostí, např. ohledně Řehořovy designace ve prospěch vybraných kandidátů na papežský stolec.⁶⁶

Bezpochyby významnější místo v dobovém diskurzu měla rozsáhlá biografická báseň Donizona, benediktinského opata kláštera sv. Apollonia v Canosse (Sant'Apollonio di Canossa), známá jako *Matyldin život*

64 Intenzivně se Bonizonovým dílem zabýval hlavně italský historik Ludovico Gatto (zejm. *Bonizone di Sutri e il suo „Liber ad amicum“: Ricerche sull'età gregoriana*. Pescara: Trimestre, 1968), z nejnovější literatury je možno poukázat na práci Förster, T. *Bonizo von Sutri als gregorianischer Geschichtsschreiber*, a Goetz, H.-W. *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein*, s. 321–335. Celkový dobový kontext vzniku díla přibližuje Robinson, Ian S. *The Papal Reform of the Eleventh Century: Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII*. Manchester: Manchester Univ. Press, 2004, s. 37–63.

65 Viz Pavel z Bernriedu. *Vita Gregorii papae VII*, in: *Pontificum Romanorum, qui fuerunt inde ab exeunte saeculo IX usque ad finem saeculi XIII. Vitae*. 1. díl: *Iohannes VIII–Urbanus II*, 872–1099. Ed. Johann Matthias Watterich. Leipzig: Engelmannus, 1862, s. 474–546.

66 Základní informace k Pavlovi z Bernriedu podává starší studie May, Joseph. *Leben Pauls von Bernried*. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 12 (1887), s. 333–352, či novější práce k bernriedskému kanovníckému společenství Scherbaum, Walburga. *Das Augustinerchorherrenstift Bernried: Studien zur Stiftsentwicklung und zu Problemen sozialen, wirtschaftlichen und kulturellen Lebens in einer geistlichen Hofmark*. München: Kommissionsverlag UNI-Druck, 1997, s. 56–67. Dílo rozebírá např. Schieffer, Rudolf. Paul von Bernried, in: Wolfgang Stammer (ed.). *Die deutsche Literatur des Mittelalters*. 7. díl: *Oberdeutscher Servatius – Reuchart von Salzburg*. Berlin: De Gruyter, 1989, s. 359–364.

(*Vita Mathildis*) či *Skutky hraběnky Matyldy (Acta Comitissae Mathildis)*.⁶⁷ Také v tomto případě se jedná o značně nekritické dílo, jehož primárním cílem byla oslava autorovy mecenášky. Text má však zásadní význam i historický a odráží autentickou atmosféru doby – autor byl osobním zpovědníkem v té době již stárnoucí šlechtičny a měl přístup k jejím důvěrným vzpomínkám na dobu, kdy byla záštitou celé reformní skupiny (báseň byla složená krátce před rokem 1115).⁶⁸

Velmi důležitým zdrojem informací a současně jedinečným pomocníkem pro vhled do vnitřního světa klíčových osobností reformní doby je korespondence. Nejednou se jednalo o účinný prostředek šíření nových myšlenek a postojů a nástroj k upevnění loajality stoupenců jak gregoriánské strany, tak i císařských straníků. Vedle řady osobních listů, které většinou reagují na aktuální problém či událost, je třeba vyzdvihnout celé korpusy dopisů, jejichž ambice byly mnohem větší. Především desítky promyšlených a teologicky propracovaných listů ostijského kardinála a mnicha Petra Daminianiho představují skutečné zrcadlo dobového smýšlení a odráží se v nich všechny důležité otázky včetně volební problematiky. Autor je psal často jako přesně zacílené traktáty, které měly ovlivnit rozhodování adresátů a značně přesahovaly personální rovinu korespondence. Pro první období debat o vhodném postupu při výběru římských biskupů máme k dispozici ucelené úvahy právě v takto koncipovaných dokumentech a navzdory jejich subjektivnímu rázu není pochybností o tom, že reprezentují širší církevní tradici nejbližšího papežského okruhu, což jím propůjčuje jedinečnou interpretační hodnotu.⁶⁹

Mnoho významných dopisů, z nichž se některé přímo týkají volebních událostí, zanechali i někteří papežové,⁷⁰ stejně jako jednotlivé složky

67 Donizonis Vita Mathildis, in: *MGH Scriptores in Folio*. 12. díl. Ed. Ludwig C. Bethmann. Hannover: Hahn, 1856, s. 351–409.

68 K autorovi srov. Golinelli, Paolo. Donizone, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 41. díl. Roma: Istituto per l'Enciclopedia Italiana, 1992, s. 200–203, základní rozbor díla přináší úvod v latinsko-italské edici díla, viz *Donizone. Vita di Matilde di Canossa*. Ed. Paolo Golinelli. Milano: Jaca Book, 2008, s. IX–XXII.

69 Moderní edici Damianiho dopisů zpracoval Kurt Reindel jako *Die Briefe des Petrus Damiani* (MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit. 4. sv., 4 díly). München: MGH, 1983–1993.

70 Srov. např. povolební dopisy Urbana II. německým stoupencům (Epistola Urbani papae II. ad Salzburgensem aliosque episcopos, in: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. 20. díl. Ed. Giovanni Domenico Mansi. Venezia: Antonio Zatta, 1775, sl. 703–705) či opatu Hugovi z Cluny (Littera ad Hugonem Abbatem Cluniacensem de electione sua, in: *Stephani Baluzii Tutelensis Miscellanea: novo ordine digesta et non paucis ineditis monumentis opportunisque animadversionibus aucta*. 2. díl. Ed. Giovanni Domenico Mansi. Lucca: Apud Vincentium Juncitium, sumptibus Joannis Riccomini, 1761, s. 174), v nichž jsou zachycena jedinečná svědectví o volební proceduře.

kardinálského kolegia a římské církve.⁷¹ Všechny ale převyšuje svým rozsahem a uceleností soubor listů, které byly odeslány z papežské kanceláře v průběhu pontifikátu Řehoře VII.⁷² Jedná se o jedinečný pramenný materiál, obsahující jak osobní, tak úřední dopisy papeže, mapující celé komplikované období, kdy vedl římskou církev. Můžeme proto skrze ně sledovat vývoj vztahů mezi duchovní a světskou mocí, posuny uvnitř církve samotné, stejně jako dobovou atmosféru, v níž se reforma realizovala. A ačkoliv lze důvodně předpokládat, že k redakci celého korpusu došlo s cílem demonstrovat na něm komplexnost a autentičnost gregoriánského papežství a osobnost Řehoře VII. jako takového, ve výsledku nelze zpochybnit trvalý ohlas papežových myšlenek a důležitost sbírky pro papežskou kancelář.⁷³ Srovnatelnou sbírku císařských dopisů sice nemáme, ať už množstvím dochovaných listů, či časovou a obsahovou návazností, přesto i soubor korespondence Jindřicha IV. či dalších osobností z jeho doby zahrnuje jedinečné listiny, bez nichž by nebylo snadné proniknout do myšlení hlavních aktérů dobových událostí.⁷⁴

Poslední oddíl pramenů důležitých pro naši reflexi dobového obrazu papežských voleb tvoří rozsáhlá právní literatura, zahrnující jednak výnosy synod a dalších shromáždění, které se snažily regulovat církevní život, a jednak sbírky kanonického práva, v nichž se zrcadlí priority a náhledy právních autorit na důležité otázky jejich doby. Klíčový význam má přirozeně několikrát připomínaný dekret Mikuláše II. o papežské volbě, který projednala a schválila na jaře roku 1059 jedna z římských synod.⁷⁵ Právě tato církevní shromáždění, která se v reformním období pravidelně konala v postní či velikonoční době, se stala

71 Mimořádný korpus korespondence se vztahuje především k povolebním jednáním o uznání legitimacy papeže Kalixta II., viz dopisy obsažené v rámci edice *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*. 1. díl. Ed. Edmund Martène – Ursin Durand. Paris: Montalant, 1724, sl. 644–649.

72 Standardní edici zpracoval Erich Caspar ve dvou svazcích: *Das Register Gregors VII.* 1. sv. *Buch I–IV* (MGH *Epistolae selectae*. 2. díl, sv. 1). Berlin: Weidmann, 1920 a 2. sv.: *Buch V–IX* (MGH *Epistolae selectae*. 2. díl, sv. 2). Berlin: Weidmann, 1923.

73 Bližší představení registru bude předloženo níže u rozboru volby Řehoře VII.

74 Viz jednak *MGH Epistolae: Die Briefe der deutschen Kaiserzeit*. 5. díl: *Briefsammlungen der Zeit Heinrichs IV.* Ed. Carl Erdmann – Norbert Fickermann. Weimar: Böhlau, 1950, a *Die Briefe Heinrichs IV. = Epistolae Heinrici IV. imperatoris* (MGH *Deutsches Mittelalter*). Ed. Carl Erdmann. Leipzig: Hiersemann, 1937, a potom zejména novou edici dvoudílného *Codex Udabrics* = MGH *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit*. 10. díl, sv. 1. Ed. Klaus Nass. Wiesbaden: Harrassowitz, 2017.

75 Standardní text dekretu je editován jako *Decretum electionis pontificiae*, in: *MGH Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*. 1. díl: *911–1197*. Ed. Ludwig Weiland. Hannover: Hahn, 1893, č. 382, s. 538–541. Rozbor Mikulášova dekretu a možností jeho výzkumu prezentuje následující kapitola této práce.

účinným nástrojem pro prosazování papežské legislativy. Apoštolský stolec na nich shromažďoval vedle členů římské církve i zástupce italského či německého episkopátu; ti následně referovali po návratu do svých diecézí o reformou prosazovaných opatřeních, čímž se šířila papežská normotvorba v rámci latinské církve. Papežství se však snažilo svolávat i četná regionální setkání, která umožňovala bezprostřední styk s místními elitami. V době boje o investituru, kdy se reformní skupina musela opakovaně uchýlovat do exilu, proběhlo několik důležitých synod mimo Řím, a jejich výnosy opětovně utvářely jak církevní záležitosti obecně, tak konkrétně volební proceduru.⁷⁶

Obdobný význam měly synody říšské, a to konané jak na německé půdě, tak v severoitalských městech. Z několika shromáždění říšské duchovní i laické nobilita vzešla legislativní a exekutivní opatření, jež jsou významná pro pochopení motivací a problémů německého a lombardského episkopátu, potažmo celé císařské frakce (např. ve Wormsu v roce 1076 či v Brixenu o čtyři roky později). Některé synodální akty se ostře vymezovaly proti gregoriánským opatřením a vytvářely alternativní náhled na papežskou legitimitu a zásady, podle nichž by se měly řídit vztahy mezi duchovní a světskou mocí.⁷⁷ Všechny tyto výnosy a dekrety se odvolávaly na osvědčené právní základy, u nichž také hledaly svoji legitimitu a ospravedlnění, byť je lze oprávněně vnímat i jako cílenou snahu o navození nových interpretačních přístupů k volební problematice. Jednalo se však především o jednorázové akty, většinou zapříčiněné aktuálním problémem, na nějž bylo třeba rychle reagovat.

Na první pohled systematictější a koncepčnější přístup k právním otázkám skýtal právní sbírky, shrnující rozsáhlou normotvorbu jednotlivých církevních institucí v delším časovém horizontu. Pravidla pro volební proceduru zde obsažená se jeví jako reflexe právního myšlení, rezonující zejména v prostředí reformních kruhů v druhé polovině 11. století a lze u nich oprávněně předpokládat, že nevycházejí z okamžitého politického tlaku okolí. Ne vždy to ale musí platit bezvýhradně. U dvou hlavních kanonických sbírek, které vznikly v okruhu

76 Srov. např. dohodu o spolupráci s Normany, která byla uzavřena na setkání v Melfi (text smlouvy je doložen ve sbírce kardinála Deusdedita, viz *Die Kanonessammlung des Kardinals Deusdedit*. 1. díl: *Die Kanonessammlung selbst*. Ed. Victor Wolf von Glanvell. Paderborn: Schöningh, 1905, zde 3. kniha, kap. 285, s. 394), či volební pravidla deklarovaná na shromáždění v Beneventu v roce 1087 papežem Viktorem III. (viz *Kronika z Monte Cassina*. 3. kniha, kap. 72, s. 454).

77 Srov. např. synodální dokumenty editované v rámci *MGH Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*. 1. díl, dokumenty č. 58–61, s. 106–110, resp. č. 70, s. 118–120.

podporovatelů gregoriánského papežství, tj. *Collectio canonum* biskupa Anselma II. z Lukky a stejnojmenného díla kardinála Deusdedita od sv. Petra v Okovech, již zcela přirozeně zaznívá postulát věrnosti ideálům papežské volby jako společného konání římské církve, tj. její klerické a laické složky.⁷⁸ Zmíněny jsou i některé zásady z dřívější doby, například poukaz na ustanovení o papežských designacích. Současně však prosazují výběrem konkrétních právních norem či ignorováním jiných ustanovení subjektivní pohled na volební legislativu a aktivně se zapojují do dobových kontroverzí. Stačí jen připomenout, že ani jedna z těchto sbírek nezmiňuje Mikulášovu legislativu, a naopak předkládají jako určující jiné volební zákony.

Všechny výše nastíněné prameny vytvářejí dostatečně bohatý soubor textů, jejichž hodnota je právě ve značné různorodosti a možnosti nahlížet na procedurální otázky, dějinný kontext či teologicko-ideová odůvodnění v celkové provázanosti. Právní a normativní dokumenty, které mají ambici určovat žádoucí podobu voleb, je třeba vždy interpretovat v kontextu narativních zdrojů, které pohlíží na události jiným prizmatem a akcentují odlišné priority. Výsledkem je sice značně komplikovaný, ale o to autentičtější obraz historického dění v podobě, jak ji reflektovali hlavní aktéři církevního i laického prostředí v době gregoriánské reformy. A pouze tak s ním můžeme pracovat i my v našem výzkumu.

78 Viz *Collectio canonum una cum collectione minore*. Ed. Friedrich Thaner. Aalen: Scientia, 1965, a *Die Kanonensammlung des Kardinals Deusdedit*. 1. díl.

2. Volební dekret Mikuláše II. – historicko-právní analýza

Výchozí bod pro veškeré úvahy ohledně papežských voleb v době boje o investituru, tj. v období druhé poloviny 11. století a prvních dvou desetiletí 12. století, představuje legislativní úprava volebního procesu, již přijala římská synoda v dubnu 1059. Dekret známý pod jménem *In nomine Domini (Ve jménu Páně)* potvrdil starou a reformním hnutím podporovanou zásadu, že výběr představených církevních obcí má být společným dílem místního kléru a lidu, a to v součinnosti s metropolitou a provinčním episkopátem, který je určen ke kontrole a potvrzení volby. Současně však přinesl dva další prvky, úzce spjaté se specifičností výběru hlavy římské církve. Jednak potvrdil neopomenutelnost císařských práv a především deklaroval zvláštní postavení skupiny stojící v nejbližším okolí papežství a římské kurie – kardinálů. Mezi touto autoritativní skupinou vyčlenil volební dokument řád kardinálních biskupů, jimž svěřil tu nejdůležitější část volebního jednání – výběr a prezentaci vhodného kandidáta, jehož by měl následně zbytek volitelů potvrdit.

Význam volebního dekretu Mikuláše II. je v kontextu dalšího vývoje papežských voleb zásadní. Stojí na počátku dominantní pozice kardinálského kolegia při výběru nové hlavy katolické církve v podobě, která se v dalších desetiletích prosadila jako závazný způsob volebního jednání. Stejně tak vedl k omezení zásahů římsko-německých vládců i bezprostředních intervencí římské aristokracie. V mnoha ohledech deklaroval ideál papežské volby jako vnitrocírkevní záležitosti, čím jen dále posílil reformní pojetí očisty středověké církve od vnějších vlivů. Bez jakýchkoliv pochybností lze tudíž hovořit v jeho souvislosti o jednom ze symbolů gregoriánského papežství. Velikost této synodální úpravy z poloviny 11. století je však současně značným metodologickým problémem, který

se promítá do celkového posouzení papežských voleb v následujícím období. Konečné prosazení papežské volby fakticky realizované uvnitř kolegia kardinálů a nutnost římsko-německých vládců rezignovat na svá dřívější práva propůjčily volebnímu dekretu charakter přelomového dokumentu, aniž by však bylo důsledně posouzeno, zda se nejedná spíše o historicko-právní konstrukt.

Dosavadní výzkum se v této oblasti dlouho soustřeďoval hlavně na textovou, formulačně-stylistickou a obsahovou analýzu samotného dokumentu. Důvodem byla nejednotnost dochovaných variant, vycházející jak z množství textových přepracování, tak z faktu, že se zachovaly dvě odlišné formy Mikulášova dekretu – tzv. papežská varianta a tzv. císařská varianta. Jakkoliv se badatelé poměrně rychle sjednotili na autentičnosti „papežské“ varianty, která měla vycházet z pravého volebního dekretu, zůstávalo mnoho dalších nejasností právě v souvislosti s menšími či většími textovými odlišnostmi jednotlivých dochovaných pramenů, stejně jako kvůli absenci podstatné části podpisů pod „papežskou“ variantou dekretu (na rozdíl od „císařské“ varianty, kde byly podpisy připojeny). Až v druhé fázi výzkumu se pozornost zaměřila na motivace a souvislosti falzifikace, popř. na hledání pravděpodobné doby a autorů úpravy dekretu. Tím se badatelský zájem posouval k žádoucímu vřazení tohoto klíčového volebního dokumentu do širšího kontextu boje o investituru jako celku; pokud totiž není nahlíženo na vznik a úpravy dekretu v návaznosti na další aspekty reformního úsilí o prosazení církevních svobod, snadno dochází k dezinterpretaci smyslu dokumentu, popř. k nalézání „nových“ významů, které neodpovídají dobovým tendencím.

Navzdory těmto vyváženějším směrům výzkumu zůstává mnoho otázek spjatých s volebním dekretem Mikuláše II. nezodpovězeno. Prioritou musí být koncentrace na implementaci dekretu do právního života gregoriánské církve a jeho konfrontaci s volební praxí. Vnímat nový volební pořádek jako neměnné a závazné pravidlo determinující chování volebních aktérů je při pohledu na jednotlivé volby, jež proběhly od jeho vydání až po výběr Kalixta II., zcela zavádějící; naopak se ukazuje značná variabilita a flexibilita při aplikování volebních pravidel na konkrétní situaci a současně schopnost volitelů přizpůsobit dikci dekretu aktuálním potřebám. Spolu s tím se posouvala i snaha upravovat interpretaci optimálního smyslu dekretu, s čímž souvisí i výše uvedené zásahy do samotného textu původního dekretu. Hovořit proto již v okamžiku vydání dokumentu o zásadním zlomu, který cíleně směřuje, a především přetváří volební proceduru směrem do budoucnosti, by neodpovídalo skutečnosti – o významu dokumentu rozhodlo s konečnou platností

až jeho praktické využití a odhodlání klíčových aktérů v čele s kardinály opřít o něj další směřování kuriálních zvyklostí. Jakkoliv tedy nelze význam dokumentu přeceňovat, a to zejména v prvních letech po jeho vydání, nelze ani popřít jeho obsahovou sílu a potenciál, který s ohledem na upevnění pozice papežského úřadu přinášel. O to důkladněji je třeba zaměřit pozornost na jeho jednotlivé pasáže a souvislosti jejich vzniku, zejména ve vztahu k následným úpravám a snaze vyznění dokumentu posunout ve prospěch procísařských sil.

α) Stav bádání

Pohled na rozsáhlý historicko-kanonistický diskurz, soustředěný jak na textové aspekty Mikulášova dekretu, tak na širší historicko-církevní kontext, před námi otevírá nesmírně obsáhlou materii; lze bezpochyby směle tvrdit, že jen málokteré téma přitáhlo pozornost tak rozsáhlé skupiny historiků, teologů a kanonistů.⁷⁹ Ne každý měl ambici postihnout tuto tematiku v celé její šíři, přesto výsledný obraz zůstává nepřehlédnutelný a pro každého zájemce obtížný k celkové prezenci.⁸⁰

Tematické okruhy, na které se výzkum soustřeďuje až do dnešní doby, vykristalizovaly již poměrně záhy v období třicátých až šedesátých let 19. století, a později se pouze měnily důrazy kladené na jednotlivé

79 Jako jedno z klíčových témat středověkého výzkumu ho výstižně označil např. Bernhard Schmeidler: „Každý kriticky vzdělaný historik zaměřený na středověk ví, že problematika papežského dekretu z roku 1059 je jednou z největších, obecných a současně nejobtížnějších otázek z celých raně středověkých dějin. Proti každému jednotlivému tvrzení, které se chce či může týkat této oblasti, budou stát jiné četné pohledy těch nejlepších badatelů.“ Viz Schmeidler, Bernhard. Zum Wahldekret Papst Nikolaus II. vom Jahre 1059. *Historische Vierteljahrschrift* 31 (1937), s. 554–559 a 586–589, zde s. 586 (Anzeige an der Buch von A. Michel).

80 Přehled staršího výzkumu do konce 19. století přinesli Meyer von Knonau, Gerold. *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.* 1. díl: 1056 bis 1069. Leipzig: Duncker & Humblot, 1890, s. 678–683, a především 2. díl Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte (reprint in: Kirsch, Johann Peter /ed./ *Joseph Kardinal Hergenröthers Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte.* 2. díl: *Die Kirche als Leiterin der abendländischen Gesellschaft.* Paderborn: Salzwasser Verlag, 2013), kde autor na s. 342–344 komentuje v pozn. 1 všechny důležité práce, které v jeho době k tématu vznikly. Mnohem stručněji, avšak s patřičným odstupem a možností kvalitnější reflexe se bibliografii věnují další dva autoři, a to Anton Michel ve své knize *Papstwahl und Königsrecht oder das Papstwahl-Konkordat von 1059* (München: Hueber, 1936), zejm. s. XI–XIII, a Hans-Georg Krause v *Das Papstwahldekret von 1059 und seine Rolle im Investiturstreit*, zejm. s. 9–22 a 277–278. Novější výzkum zachytil Detlef Jasper jednak v *Das Papstwahldekret von 1059: Überlieferung und Textgestalt.* Sigmaringen: Thorbecke, 1986, s. 1–9 (pro výzkum do 80. let) a dále přehled sestavený týměž autorem v *Die Konzilien Deutschlands und Reichsitalien, 1023–1059 (MGH Concilia.* 8. díl). Ed. Detlef Jasper. Hannover: Hahn, 2010, s. 352–367.

aspekty problematiky. S ohledem na charakter a následný vývoj Mikulášova dekretu se jako první předmět rozsáhlých diskuzí a analýz ukázala otázka autentičnosti dekretálního textu. Jak již bylo zmíněno výše, pramenná tradice zachytila dvě textové varianty, pro něž se postupem času vžila pro první označení „papežská“ či „kardinálská“ a pro druhou „císařská“.⁸¹ V podstatě až do samotného konce 19. století probíhala intenzivní debata badatelů, jakou z variant chápat jako nejbližší původnímu textu z roku 1059, popř. docházelo k pokusům upřít autentičnost oběma formám. V prvním období se většina rozborů klonila k původnosti „císařské“ varianty, která jak to vyplývá již z jejího pojmenování, značně posilovala císařská práva při papežské volbě a nerozlišovala mezi jednotlivými skupinami (řády) kardinálů.⁸² Příznivců původnosti „papežské“ verze byl menší počet, byť ani mezi nimi nescházely respektované osoby v čele s Georgem Phillipsem⁸³ a Georgem Waitzem.⁸⁴

Hledání autentické podoby volebního dekretu Mikuláše II. přirozeně otvíralo i otázku, proč došlo k úpravě původní verze a kdy, popř. z jakého důvodu k této změně došlo. Velkého ohlasu se dostalo názoru Cornelia Willa, který se ve svých *Die Anfänge der Restauration der Kirche im elften Jahrhundert* přiklonil k tvrzením svých kolegů Karla Höflera⁸⁵ a Augusta-Friedricha Gfrörera,⁸⁶ že ke změně došlo na lateránské synodě v roce 1061. U původního textu, který respektoval císařská práva, proběhla podle něj podstatná obsahová redukce a nahrazení přednostní

81 V prvním případě je pojmenování dáno vyzdvížením role kardinálních biskupů („kardinálská“), popř. prokázáním, že se jednalo o autentický výsledek papežské synody z roku 1059 („papežská“), v druhém se název odvozuje od důrazu kladeného na císařská práva („císařská“). Obě textové varianty editoval v rámci *Monumenta Germaniae Historica* Ludwig Weiland, a to papežskou jako *Decretum electionis pontificiae*, in: *MGH Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*. 1. díl, č. 382, s. 538–541, a císařskou jako *Decretum electionis a Wibertinis vitiatum*, in: *Tamtéž*, č. 383, s. 541–546.

82 Svojí autoritou zaštitili tento pohled především editor a komentátor církevních koncilů a synod Karl Joseph Hefele (*Conciliengeschichte*. 4. díl. Freiburg im Breisgau: Herder, 1860, s. 757) a Cornelius Will (*Die Anfänge der Restauration der Kirche im elften Jahrhundert: nach den Quellen kritisch untersucht*. 2. díl. Marburg: Elwert, 1864, s. 166–192). Jako původní verzi ji zařadil do svých papežských životů i Johann Matthias Watterich (*Pontificum Romanorum. Vitae*. 1. díl, s. 229–233).

83 Phillips, Georg. *Kirchenrecht*. 5. díl. Regensburg: Manz, 1857, s. 802.

84 Georg Waitz se do diskuzí nad tímto tématem zapojoval s velkou intenzitou až do konce sedmdesátých let, uvést lze např. jeho studie *Über das Dekret des Papstes Nicolaus II. über die Papstwahl. Forschungen zur deutschen Geschichte* 4 (1864), s. 103–119; *Weitere Bemerkungen zu dem Dekrete des Jahres 1059. Forschungen zur deutschen Geschichte* 7 (1867), s. 401–409 atd.

85 Höfler, Karl Adolf Constantin von. *Die deutschen Päpste: nach handschriftlichen und gedruckten Quellen*. 2. díl: *Die Päpste Leo IX, Victor II, Stefan IX, Nicolaus II*. Regensburg: Manz, 1839, s. 357.

86 Gfrörer, August-Friedrich. *Pabst Gregorius VII. und sein Zeitalter*. 1. díl. Schaffhausen: Fr. Hurter, 1859, s. 633–635.